

ATT FINNAS OCH SYNAS NÄR HISTORIA SKRIVS

Handicaphistorisk Tidsskrift 14

Indlæg fra den 5. nordiske konference om
handicaphistorie i Nynäshamn i Sverige
24-26 september 2004

Dansk psykologisk Forlag

Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Stiftet den 21. februar 1986

Bestyrelse

Kirsten Jansbøl (formand)

Mogens Bang (næstformand)

Janne Noack (kasserer)

Birgit Kirkebæk (redaktør)

Niels Strandsbjerg (sekretær)

Steen Fibiger (koordinator i forhold til
handicaphistoriske konferencer og netværk)

Adresse

Kirsten Jansbøl
Tværmarksvej 1
2860 Søborg

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT

udgivet af Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Att finnas och synas när historia skrivs

Indlæg fra den 5. nordiske konference om
handicaphistorie i Nynäshamn i Sverige
24-26 september 2004

April 2005

Redaktør

Birgit Kirkebæk

Dansk psykologisk Forlag

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT 14

© 2005 Historisk Selskab for Handicap og Samfund &
Psykologisk Forlag A/S

Tryk: Aka-print

ISSN: 1399-4786

Dette nummer er udgivet med støtte fra
Undervisningsministeriets Tips- og Lottomidler.

Indhold

Introduktion

Birgit Kirkebæk 5

Ildsjæle og materiel kultur

Edith Mandrup Rønn 8

Situasjonen i dag för handikapphistoriska museer och samlinger i Norge

Karen H. Andreassen 20

Hur kan det handikapphistoriska perspektivet integreras i museernas ordinarie verksamhet?

Eva Silvén 27

Fra Kristuslegenden til inspirasjonsmuseum – Om kunst laget av psykisk utviklingshemmede som dokument med utgangspunkt i kunstsamlingen på Trastad Samlinger

Anne Gerd Lehn 37

Hvordan har hverdagslivet vært for mennesker med utviklingshemming fra 1950-tallet og fram til i dag?

Bjørn-Eirik Johnsen og Leif S. Lysvik 57

Handicaphistoriske kilder i Danmark

Christian Larsen 69

Hur tecknas dövhistoria

Rut Madebrink 84

Handikapphistoriska Föreningen.

Handikapphistoriskt Center

Kristina Söderlind Penton 91

Introduktion

Af Birgit Kirkebæk

Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 14 og det foregående Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 13 indeholder artikler, som bygger på foredrag afholdt på den 5:e Nordiska handikaphistoriska konferensen i Nynäshamn, Sverige 24-26 september 2004. Konferencen var arrangeret af HHF, og den blev et vigtigt bidrag til udviklingen af handicaphistorisk forskning i Norden samt for udviklingen af de handicaphistoriske samlingen og museer.

Der var to hovedoverskrifter for konferencen. Den ene var ”Vägen till medborgerliga rättigheter” (Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 13), den anden ”Att finnas och synas när historia skrivs” (Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 14). Jeg har i begge numre af tidsskriftet fastholdt overskrifter og rækkefølge af bidrag, som de forekom på konferencen. Dette med undtagelse af Bjørn-Eirik Johnsens og Leif S. Lysviks artikel, som jeg syntes passede bedre sammen med de øvrige artikler om Trastad Samlinger i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 14 end i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 13.

”Att finnas och synas när historia skrivs“ var som omtalt titlen på den del af den 5. nordiske conference om handicaphistorie, der angik museumsvirksomhed. Overskriften er velvalgt af flere grunde: For det første ser det ud til, at funktionshæmmedes historie kun i begrænset omfang er dokumenteret musealt, for det andet ser det ud til, at der politisk og i offentligheden mangler forståelse for, at også minoriteternes historie er en del af den fælles kulturarv og derfor bør bevares. Gennem entusiasme og arbejdssomhed har tidligere ansatte skabt samlinger, som kæmper for at blive officielt anerkendt og opnå museumsstatus. Edith Mandrup Rønn, Karen H. Andreassen og Eva

Silvén gør sig i dette tidsskrifts tre første artikler overvejelser, der sætter disse forhold i perspektiv både nationalt og generelt:

Edith Mandrup Rønn fremlægger i sin artikel ”Ildsjæle og materiel kultur” situationen, som den tager sig ud i Danmark. Hun har udført to undersøgelser i perioden 1999-2001, som samlet giver en oversigt over handicaphistoriske museer og samlinger i Danmark. Hvor flere psykiatriske samlinger har kunnet opnå status som statsanerkendt museum, har det knebet for samlinger fra den tidligere særforborg at opnå det samme. Disse har typisk få midler, kun frivillig arbejdskraft og har ikke eller kun delvist kunne registrere samlingernes genstande, der derfor står i fare for at gå tabt. Et gennemgående problem er ifølge Rønn, at fortællingerne om genstandene findes hos de frivillige, men ikke er nedskrevet. Det er derfor et spørgsmål om tid, hvornår disse fortællinger forsvinder. Museale spørgsmål rejser sig i forhold til dette: Hvilke samlinger kan og skal bevares? Hvor skal de ligge? Hvordan undgår man, at alle samlinger viser de samme genstande? Og hvordan sikrer vi, at både ”patienternes” og de mange forskellige ansattes forskellige udlægninger af historien bliver repræsenteret?

Karen H. Andreassen fortalte på samme måde som Edith Mandrup Rønn om ”Situasjonen i dag för handikapphistoriska museer och samlinger i Norge”. I Norge er der ikke en samlet oversigt over handicaphistoriske samlinger og museer, og Andreassen beskriver, hvordan hun via nettet har arbejdet sig igennem beskrivelsen af 858 museer. Kun to museer, som har noget med funktionshæmmede at gøre, markerer sig: Lepramuseet i Bergen og Trastad Samlinger, som hun er daglig leder af. Hun problematiserer i sin artikel, hvor de handicaphistoriske samlinger (som hun ved eksisterer) befinder sig, og hvordan dette område kan synliggøres. Hun lægger op til et nært samarbejde mellem forskningsmiljøer og de handicaphistoriske museer for på den måde at synliggøre ikke blot museerne, men også den mangefacetterede handicaphistorie, de repræsenterer.

Eva Silvén skriver ud fra den virkelighed, hun oplever som ansat på et statsanerkendt museum i Sverige. Hun skriver, at emneklassifice-

ringen på museet placerer handicap i forskellige former under rubrikken "samfundsproblemer" og pointerer i den forbindelse: *"Så länge ett erkänt klassifikationssystem på det här viset sätter likhetstecken mellan handikapp och samhällsproblem speglar de inte bara samhällets maktordning utan reproducerar den hela tiden på nytt"*. Hun overvejer den klassiske fortælling om funktionshæmmede som svage, problematiske og udsatte og hvad denne offerposition betyder for opfattelsen af mennesker med funktionsnedsættelser generelt: *"Det handlar alltså inte bara om att vara med när historia skrivs, utan i vilken roll"*, pointerer hun. Ikke alene de forskellige fortællinger, som Rønn var inde på, eller usynligheden som Andreassen fremhævede, men også de agerendes tildelte roller må perspektiveres, når historien skal skrives og dokumenteres musealt.

De øvrige indlæg i dette nummer af tidsskriftet viser, hvordan de tilgængelige kilder kan bruges og tolkes, og hvilke overvejelser angående museumsvirksomhed, der kan anlægges. Fortælling, museal strategi, klassificering af museale emner og samfundsmæssig rolletildeling hænger sammen. Et stort spørgsmål bliver vel, hvordan mennesker med handicap får en plads i historien, som ikke alene fremhæver deres afmagt, men også deres styrke og modmagt.

Ildsjæle og materiel kultur

Af etnolog, ph.d. Edith Mandrup Rønn

Historiske samlinger/specialmuseer

I Danmark findes et overordentlig stort antal ikke statsanerkendte specialmuseer eller historiske samlinger fortrinsvis drevet af amatører på et meget usikkert og løst økonomisk grundlag. Det er tilfældet for de handicaphistoriske samlingers vedkommende (Rønn 2001). De er etableret og drevet af "ildsjæle", mennesker, der drømmer om at fastholde erindringen om "hvordan det virkelig var dengang" eller evt., som i mange af samlingerne på de tidligere særforsoर्सinstitutioner: de ønsker at gengive "en historieløs gruppe deres historie".

I de følgende diskussioner vil jeg nærme mig en lille del af den problematik, der gør disse samlinger så sårbare, så vanskelige at opretholde og udvikle. Jeg vil se tilbage på to undersøgelser på historiske samlinger (udført i forskelligt regi) i årene 1999-2001 og komme med bud på, hvorfor mulighederne for bevarelse synes forskelligt udnyttet, og sluttelig vil jeg forsøge at vurdere chancerne for de enkelte samlingers evt. selvstændige overlevelse samtidig med, at der kan ske en integration i det danske museumsliv i almindelighed uden at samlingernes særpræg og lokalhistoriske værdi går tabt.

Skulle læserne ønske detaljer vedr. de enkelte samlingers art, beliggenhed og tilstand, må jeg henvise til de rapporter og artikler, der er nævnt i litteraturlisten, idet det vil være umuligt på den tildelte plads at uddybe. Det drejer sig her kun om at trække nogle konkluderende linier op. Jeg inddrager de psykiatriske museer i diskussionen, selv om de ikke har hørt under særforsoersen. Formålet er at forsøge at give bud på, hvorfor nogle af vanskelighederne for særforsoersen samlinger i almindelighed (og for den tidligere åndssvageforsoers vedkommende i særdeleshed) synes større end for de psykiatriske museers vedkommende. Jeg vil ikke i særlig grad inddrage det vigtige spørgsmål om økonomien (se Rønn 2001), men i stedet kon-

centrere mig om årsager, der måske kan føres tilbage til traditionelle syn på henholdsvis psykiatriområdet og særforsorgsområdet (her kun forsorgen for åndssvage/udviklingshæmmede). Fælles for de to typer samlinger er, at de som oftest har til huse i gamle ”totalinstitutioner” med stor og desværre ikke så påagtet kulturhistorisk værdi. Disse institutioner med deres etablering, udvidelser og ændrede funktioner repræsenterer også den materielle kultur.

Som det første vil det være relevant at se på, hvordan man i den danske museumslov definerer et museums opgaver og muligheden for statsanerkendelse og dermed for et formaliseret økonomisk tilskud.

Hvad er et statsanerkendt museum?

Hvad er et specialmuseum?

I museumslovens § 2 står, at museerne gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling skal virke for sikring af Danmarks kultur- og naturarv, belyse kultur-, natur- og kunsthistorien, udvikle samlinger og dokumentation inden for deres ansvarsområde, gøre samlinger og dokumentation tilgængelige for offentligheden og stille dem til rådighed for forskningen samt udbrede kendskabet til forskningens resultater¹. Alene dette viser, at de samlinger, der er tale om, ikke opfylder kravene til et museum, men jeg finder alligevel termen relevant og vil bruge den, da den interesserede besøgende vil opfatte permanente udstillinger som museer. Men i forhold til museumsloven har samlingerne ikke museumsstatus, og det er præcis der, nogle af problemerne findes.

Et tilskudsberettiget statsanerkendt museum skal kunne indgå med et ansvarsområde i det landsdækkende museumssamarbejde. For at opnå og bevare dette tilskud skal museet være kommunalt, amtskommunalt, selvejende eller det skal ejes af en forening. Der er desuden krav til bestyrelsens sammensætning, det økonomiske grundlag og de bygningsmæssige forhold m.v., og vigtigt er det også, at museets leder skal have en relevant museumsfaglig baggrund og være hel-

1 Dette afsnit er baseret på lov nr. 473 af 07/06/2001.

tidsbeskæftiget. Endvidere står der i museumslovens § 16, at kulturministeriet kan yde et særligt tilskud til statsanerkendte museer, som udfører en virksomhed af særlig betydning, herunder i forbindelse med varetagelse af et museumsfagligt speciale.

To undersøgelser

De to undersøgelser har iflg. sagens natur ikke kunnet være dybtgående; de har tilsammen haft en varighed på under et år. Jeg skal også for en ordens skyld pointere, at mine refleksioner her står fuldstændig for egen regning, idet jeg ikke er knyttet til nogen interessegruppe hverken via ansættelse eller tillidshverv. Mine vurderinger bygger alene på erfaringerne fra de to ovennævnte undersøgelser og på forudgående og efterfølgende selvstændig beskæftigelse med området psykiatriens og særforsorgens materielle kilder.

Jeg har besøgt 28 samlinger, heraf de 20 inden for 7 forskellige særforsorgsområder (Rønn 2000). Halvdelen af disse samlinger findes på tidligere åndssvageanstalter, og det er disse samlinger, jeg vil sammenligne med psykiatrimuseerne. Det, der først slog mig, var de store forskelle på etablering og drift særforsorgsområderne og psykiatrien imellem. Det er der, som jeg senere vil komme ind på, efter min mening historiske grunde til.

På det tidspunkt, da de to nævnte undersøgelser blev lavet, var ingen af samlingerne integreret i det lokale eller landsdækkende museumsliv. Det drejede sig altså om rene amatør-museer, og jeg besøgte ikke statsanerkendte museer (som f.eks. Medicinsk Historisk Museum) eller udstillinger arrangeret på statsanerkendte museer. I mellemtiden er forholdene ændret for flere museer inden for psykiatrimrådet, mens samlingerne inden for særforsorgsområdet ikke synes at have undergået større ændringer i retning af at få sikret deres eksistens².

2 Oplysninger modtaget iflg. notat fra Birgit Kirkebæk sept. 2004. Birgit Kirkebæk var medlem af den styregruppe, der stod bag undersøgelsen på de tidligere særforsorgsområder, og er nu medlem af en museumsgruppe, der søger at skabe kontakt samlingerne imellem. Notatet, der er skrevet efter henvendelse til de under Rønn 2001 nævnte samlinger, viser, at tilstanden stort set er status quo.

Den første undersøgelse var iværksat af Middelfart Museum og delvis betalt af Statens Museumsnævn, der svarer til det, der i dag hedder Kulturarvstyrelsen. Anledningen var, at Det psykiatriske Museum på det tidligere sindssygehospital i Middelfart (bygget 1888) skulle indgå som en filial af Det kulturhistoriske Museum, og man ønskede derfor en undersøgelse af de eksisterende samlinger på de andre psykiatriske hospitaler for at få ét overblik over, hvad der var repræsentativt og særegent for Middelfart (Rønn 2000). Et psykiatrisk museum beliggende i det gamle hospital, men administrativt sammenhørende med det lokale kulturhistoriske museum, er en model, der både bevarer placeringen i de gamle bygninger og de frivillige hjælpere samt sikrer professionel hjælp til administration, udstilling, registrering m.v. Endvidere åbner den en mulighed for forskning.



*Patientkunst.
Foto:
Karlo Hansen*

Der var på dette tidspunkt, i 2000, samlinger på 7 af de 8 hospitaler, der blev oprettet i løbet af årene 1856-1932. De befandt sig på forskellige stadier: fra genstandsamlinger, der kun i særtilfælde var åbne for publikum, til museer, hvor man både indsamlede, bevarede, registrerede og udstillede. Da undersøgelsen var færdig, blev der afholdt et møde, hvortil repræsentanter for alle samlinger blev inviteret. Dette har i de forløbne 4 år udviklet sig til en slags puljegruppe, der afholder møder 2 gange årligt. Den fleksible gruppe består af repræsentanter for de

enkelte museumsgrupper, medarbejdere fra arkiver og lokale kulturhistoriske museer, forskere og skribenter, tidligere psykiatribrugere m.v. Møderne bliver på skift afholdt på de forskellige hospitaler. Det er en dynamisk gruppe normalt med 30-40 mødedeltagere. I løbet af de 4 år er meget sket: bl.a. er der er tilkommet yderligere et museum – denne gang i et samarbejde mellem medarbejdere fra Det psykiatriske Hospital i Viborg, Det lokalhistoriske Arkiv og Viborg Stiftsmuseum. Det psykiatriske Museum i Århus vil i nær fremtid opnå statsanerkendelse efter ansættelse af en faguddannet leder, og på Sct. Hans Hospital har der i adskillige år været et velfungerende museum med publikumsadgang og muligheder for registrering, og museumsfagligt uddannet personale har foretaget flere mindre undersøgelser. Nøgleordene synes her at være, at der ud over ”ildsjælene” har været økonomiske og museumsuddannede fagpersoner involveret. – og vigtigst af alt: der har været en *vilje* til at involvere dem.

Erfaringerne fra ovennævnte arbejde forventede jeg at kunne udnytte, da en styregruppe bestående af repræsentanter for DSI (De samvirkende Invalideorganisationer), Center for Handicaphistorisk Forskning, Vestsjællands Amt samt HSHS (Historisk Selskab for Handicap og Samfund) i slutningen af 2000 satte en undersøgelse i gang for at finde ud af, hvordan det egentlig forholdt sig med historiske samlinger inden for de tidligere særforsoresområder. HSHS blev stiftet i 1986 med det hovedformål at bevare erindringen om livet inden for disse områder, hvor så meget havde ændret sig siden særforsores udlægning fra stat til amter og kommuner i 1980. Ingen vidste imidlertid, hvor mange samlinger, der fandtes rundt omkring på de tidligere institutioner, og da de i mange tilfælde var etableret og eksisterede så godt som uden offentlig støtte, kunne man ikke bare ringe til kommunernes eller amternes kulturforvaltning og skaffe sig kendskab til samlingerne (se Rønn 2001). Vanskeligst at finde var de 10 samlinger på de tidligere åndssvageanstalter, mens handicapområderne vedr. handicapgrupper som f.eks. blinde og svagtseende samt hørehæmmede havde kendte museer og studiesamlinger. Det nytter ikke med samlingerne på det tidligere åndssvageområde at søge oplysninger på nettet f.eks. De findes ikke der – og altså heller ikke i særlig grad i den kommunale eller amtskommunale bevidst-

hed. ”Ildsjælene” på dette område er ældre tidligere medarbejdere, der ofte ikke engang har en computer til rådighed. Et af formålene med projektet var at lave en prøveregistrering på en af samlingerne i Vestsjællands Amt. Her Andersvænge i Slagelse. Den blev foretaget af personale fra Ringsted Museum, hvor projektet havde til huse. (Se Henriksen og Jacobsen 2001).



*Patientkunst.
Foto:
Karlo Hansen*

Både på psykiatrimuseerne og på samlingerne på institutionerne inden for den tidligere åndssvageforsorg har initiativtagerne været ”ildsjæle” med en arbejdsmæssig tilknytning til de gamle hospitaler eller institutioner. For psykiatrimuseernes vedkommende har initiativtagerne bortset fra et enkelt sted været ledende medarbejdere, som oftest overlæger, mens det i så godt som alle tilfælde på de tidligere åndssvageinstitutioner har været ældre medlemmer af plejepersonalet, der – som en direkte reaktion på den fysiske oprydning efter særfor sorgens udflytning – har indsamlet næsten alt, hvad man kunne få fat i, før man fra administrationens side kasserede det. På de psykiatriske hospitaler har interessen i meget høj grad samlet sig om to områder: det, man kan kalde ”diagnosehistorien”: historien om fremskridt inden for diagnosticering og behandling af sindets sygdomme, og desuden har der været en meget stor interesse for det, man kalder ”patientkunst”.

Samlingerne på de tidligere åndssvageanstalter har mange fællestræk og mange genstande, der egentlig ikke fortæller noget specielt om livet på netop denne institution, men som hører til forsorgens generelle historie. Samlingerne løber alene derved den risiko, at publikum mister interessen: hvem vil se 10 næsten ens museer? Problemet skyldes ikke mindst at *man ønsker at udstille alt, hvad man har*.

Genstandenes problematik

Museerne skal altså indsamle, bevare, udstille, forvalte og forske i vor kulturarv. En del af den kulturarv udgøres af alle de genstande og bygninger, der har haft betydning for fysisk og/eller psykisk handicappede og deres omgivelser. De personer, der har indsamlet genstande fra den tidligere åndssvageforsorg, har været ildsjæle som – ofte med store personlige arbejdsmæssige og endda økonomiske investeringer – har draget omsorg for at genstandene kunne bevares. Netop denne opgave har fyldt meget i deres liv, og de kender hver enkelt genstand og kan fortælle om den. Men for at vi kan bruge disse genstande som kilder i historien om de handicappede i kultur, stat og samfund, skal det indsamlede formidles ikke alene for den pågældende handicapgruppe, men for offentligheden i almindelighed og også for dem, der ønsker at bruge den materielle kultur i deres forskning.

For nogle år siden besøgte jeg et lille lokalhistorisk museum i Alperne. Der var to hovedlinier i indretningen: dels det gamle ”interiørprincip”, hvor man søger at komme så nær som muligt til et rum, som det engang var. Dernæst: det kronologiske (evolutionistiske) princip, hvor man viste forskellige redskabers udvikling fra det primitive til det højt specialiserede. Museet var nøjagtig så kedeligt som det lyder – indtil den lokale amatør museumsleder kom til stede og gav os en spændende og veloplagt indføring i egnens historie. Det museum minder mig på mange måder om særforsorgens samlinger. Også denne leder beklagede den manglende udstillingsplads (mere end den manglende økonomi og den manglende faglige hjælp), og han var som så mange af ildsjælene på særforsorgssamlingerne en gudbenådet fortæller. Men det er også disse fremragende fortællere,

der betragter det som væsentligst at få lejlighed til at udstille rub og stub. Man hører derfor heller ikke mange beklagelser over den manglende magasinplads. Overførslen af viden om den materielle kultur er på særforsorgens samlinger som oftest mundtlig – og derfor bliver tilskueren til en tilhører, hvis kundskaber er meget afhængig af den på stedet tolkende gode fortæller.

For det professionelle museums menneske er den kritiske udvælgelse af udstillingsgenstande vigtig, men man skal huske på, at også for hende har synet på det ideelle skiftet. I starten af 1900-tallet var genstandenes form og funktion især i fokus – hvilket bl.a. kunne betyde uendelige billedrækker af plove fra middelalderen til den aktuelle tid. Med strukturalismen og semiologiske tilgange nåede man over midten af århundredet frem til at se på genstandenes interaktion som et sprog, der gerne skulle kunne opfattes i en udstilling; det førte til en vis foragt for empiriske oplysninger. Man skulle kunne ”læse” en udstilling om muligt helt uden forklaring. Egentlig var det ikke ganske stuerent ”bare” at interessere sig for genstandene i en helt speciel funktionel form, der matchede den kultur, de var skabt og anvendt i. I nogle årtier var studiet af materiel kultur altså ikke i særlig grad ”in” med mindre man anlagde et overordnet forbrugsperspektiv eller evt. netop læste genstandene som tegn i et sprog. I dag er det igen blevet tilladt at se på materiel kultur fra alle sider, såmænd også den semiologiske. Form og funktion er på ny blevet vigtige, men nu sammen med genstandenes differentierede *betydning* (se Stoklund 2003). En genstand vil aldrig have samme betydning for overlægen, plejeren og den tidligere beboer på åndssvageanstalten. Når overlægen ser en krampekasse tænker han på behandling af epileptiske patienter, der kunne skade sig selv. Den tidligere plejer tænker på behandling – også af beboere, der ”bare” var gået amok, og den tidligere beboer tænker på *straf*.

Bl.a. på grund af denne diskrepans er det ikke altid, at ”de som selv har haft fingrene nede i skidt”, som en tidligere plejer sagde til mig, er de bedste til at anskueliggøre historien. *Det er ikke det samme skidt, man har haft fingrene i*. Men alles fortælling og ildhu er væsentlig, mere væsentlig end det, som vi tænker på som det professionelle touch måske? Men når vi taler om en nødvendig

professionalisering, så betyder det brug af *alle* professionelle, også dem, der har været professionelle i pleje eller behandling inden for særforsorgen (og naturligvis også dem, der har været genstand for den professionelle behandling: beboerne!)

Historiske forskelle

Når man på samlingerne på de tidligere åndssvageinstitutioner siger, at der er tale om en glemt gruppe, der skal have mulighed for at stifte bekendtskab med deres egen historie, så har man kun delvis ret: der er tale om en gruppe, der har været glemt som individer, men netop kun har eksisteret i offentligheden som en – problematisk – gruppe. Det enkelte menneske var usynligt. Det modsatte har været tilfældet med mennesker med psykisk sygdom, hvor der altid har været – og er – fokus på individet: den geniale kunstner, forfatteren, pigen, der blev vanvittig af kærlighed o.s.v. De forsvinder ind i deres sygdoms mørke, men huskes som kulturvæsener. Disse forskelle præger stadig de to områder og kan måske også ses som en af grundene til, at man på de psykiatriske museer i så høj grad satser på ”patientkunst”. Man ser patientens frembringelser som *patienten*.

Han bliver en ener alene igennem sine unikke arbejder. Der er patienter, der har frembragt kunst, og der er kunstnere, der har været patienter, men nogle patienter frembringer nøjagtig de samme smørerier som du og jeg ville frembringe, alligevel bliver de mere interessante. På de tidligere åndssvageinstitutioners samlinger er der ikke nær så megen ”patientkunst” – netop fordi man har set på den enkelte beboers arbejder som terapi, der er blevet tilbudt en først besværlig og siden sårbar *gruppe*: dem, man kaldte åndssvage. Der er en historisk betinget opfattelse af den psykisk syge som en *personlighed*, mens den åndssvage aldrig blev andet end repræsentant for en gruppe. I begge tilfælde fortæller billedet, håndarbejdet eller andre produkter imidlertid først og fremmest noget om, hvordan vilkårene har været og er på hospitalerne, hvad man understøtter, og hvad man ikke understøtter fra behandlerside. Før psykofarmakaens tid kunne arbejderne måske også fortælle lidt om diagnoser. Det kan de næppe i dag.

Visioner og fremtidsmuligheder

Overlægen med den brændende interesse for ”sin” samling vil søge at bevare den for eftertiden med hjælp fra de faggrupper, der kan tage sig af den slags – nøjagtig som han benytter sig af de andre faggrupper på hospitalet (men helst så han bevarer den overordnede kontrol). Den tidligere plejer har gennemlevet 60ernes kampe mellem medicinske grupper og omsorgsgrupper på institutionerne. Det er ham, der har haft den mest direkte kontakt med alumnerne, patienterne, beboerne og ham, der mener at vide ”hvordan det virkelig var”. Det vil han vise – og det kan kun *han* vise, men sommetider bliver det faktisk først og fremmest sin egen historie, han fortæller! Den er også spændende og vigtig, men ikke den eneste. For at kunne fortælle en historie om institutionskulturen på bestemte tidspunkter, skal man hæve sig op over sit materiale og lade alle komme til med deres historie. Netop det sætter *hovedpersonernes* historie i relief. Man vil ikke kunne forstå historien uden man ser på institutionen som kulturmiljø med alle de aktører, der har været, + det omgivende lokalsamfund, familien, lovene, den offentlige mening. Det er en stor mundfuld, og den historie kan de enkelt samlinger ikke fortælle, men de kan fortælle *lokalhistorien*, der også omfatter institutionen som arbejdsplads, intriger og problemer i forbindelse med bygning og etablering af arbejdspladsen, de mange bygningsmæssige ændringer o.s.v.

Jeg vil påstå, at *institutionen* også i dens fysiske form, bygget i naturskønne områder, ændret og forbedret i tidens ånd er det ”museum”, der først og fremmest skal sættes på. Derfor bør samlingerne blive på plads i de gamle institutioner, hvor bygningerne er de vigtigste ”genstande” med deres ændrede funktion igennem 150 år – også de nye, der har fundet sted efter udlægningen.

Der er derfor ingen vej uden om et samarbejde med de lokale kulturhistoriske museer, hvor ekspertisen findes. Men i modsætning til, hvad der har været tilfældet for de psykiatriske hospitalers vedkommende har tilbageholdenheden været stor både fra de professionelle museumsfolks side og fra ildsjælenes, når det drejer sig om særforbudsområdet. Men de kan ikke undvære hinanden, hvis samlingerne skal bestå, og jeg tror, at initiativet først og fremmest skal komme fra de professionelle museumsfolks side, fordi man på

amatørmuseerne ofte frygter ikke at blive hørt, at der ikke vil blive taget hensyn til den viden ”amatørerne” sidder inde med. Men den viden er absolut uundværlig, og den skal udnyttes til gavn for den handicaphistoriske del af kulturhistorien. Nøgleordet her er *respekt* for en anden gruppes helt specielle viden på området. Fra museernes side sukker man, at man ikke har pengene til et samarbejde, men noget vil man kunne gøre: man kan søge fonde m.v. Netop dette har man næsten ikke prøvet at gøre på særforborgssamlingerne, og det skyldes igen, at den slags ikke falder ”naturligt” for denne gruppe ildsjæle, mens man er rigtig gode til det på de psykiatriske museer.

Undersøgelsen på de handicaphistoriske samlinger mandede ud i styregruppens tanker om et ”virtuelt museum”, et webmuseum med genstandspræsentation styret af et kulturhistorisk museum, der kunne få paragraf 16-hjælp som specialmuseum. Men det er selvfølgelig ikke gjort med det. Et museum skal også findes i ”det virkelige liv”. Den store satsning bør være dette virtuelle museum, men den mindre (der vil være afhængig af et netværk, hvor man lærer hinanden at kende og ikke opfatter hinanden som konkurrenter, men som medkæmpere), skal decentraliseres og overlades til de lokale miljøer. Her ville det nok være en hjælp med en formidlende indsats, der bør være vedvarende og ikke bare en skriftlig eller telefonisk henvendelse ind imellem. Og man skal i øvrigt huske, at det virtuelle museum aldrig vil kunne blive til noget, før genstandene er registreret. Det sidste kan kun ske med ”eksperthjælp”: de lokale ildsjæle + – sandsynligvis – de lokale professionelle museumsfolk.

Litteratur

- Handicap og Samfund* 6 (1995): Samtlige oplæg fra en høring på Nationalmuseet 1995.
- Henriksen, Kirsten og Jacobsen, Pernille (2001): Genstandene har ordet – en eksempelregistrering ved Forsorgsinstitutionen Andersvænge. I *Handicaphistorisk Tidsskrift* 5.
- Mellemsether, Hanna (2003): Drømmen om et museum. I: *Handicaphistorisk Tidsskrift* 10.
- Rønn, Edith Mandrup (2003): Historiske samlinger på de tidligere totalinstitutioner. I: *Handicaphistorisk Tidsskrift* 10.

- Rønn, Edith Mandrup (2001): Handicaphistoriske samlinger i Danmark. *Handicaphistorisk Tidsskrift* 5.
- Rønn, Edith Mandrup (2000): *Beskrivelse og bedømmelse af 7 historiske samlinger på danske Psykiatriske hospitaler*. Rapport fra Middelfart Museum.
- Rønn, Edith Mandrup (2000b): Konstruktion af handicaphistorien. I: *Vera*.
- Rønn, Edith Mandrup Rønn (1996): *De fattige i ånden*. Museum Tusculanum.
- Stoklund, Bjarne (2003): *Tingenes Kulturhistorie*. Museum Tusculanum.
-

Edith Mandrup Rønn er etnolog, mag.art og ph.d. Er nu pensioneret, men har tidligere arbejdet som universitetslærer sideløbende med kulturhistoriske forskningsopgaver med særligt fokus på religiøse bevægelser, handicap, totalinstitutioner samt materiel kultur på såvel handicapområdet som inden for psykiatrien. Hun har publiceret meget litteratur om disse emner og arbejder stadig som forsker og skribent, for tiden bl.a. med en tværfaglig kulturhistorisk antologi om den psykiatriske patient i stat, kultur og samfund i "hospitalsperioden" 1852-1932. (emronn@post3.tele.dk).

Situasjonen i dag för handikapp-historiska museer och samlinger i Norge

*Av Karen H Andreassen, daglig leder af
Trastad Samlinger, Borkenes Norge*

Når vi skal se på situasjonen til "handikapphistoriska" museer i Norge er mitt første spørsmål: "Hvor er de?" Etter å ha arbeidet meg gjennom de 858 museer som er lagt inn på Kulturnett.no finner jeg kun to museer som markerer at de har noe med funksjonshemmede å gjøre. Det er Lepramuseet i Bergen og Trastad Samlinger. Ingen andre angir at de har noe som helst dokumentasjon om funksjonshemmedes historie.

Nå vet jeg at det finnes flere museer og ikke minst finnes det private gjenstandssamlinger. De er i all hovedsak knyttet til helseforetak eller institusjoner. Men de er ikke videre synlig på det nasjonale kartet over museer. Da er det heller ikke rart at selv drevne museumsledere blir overrasket når de får vite at der finnes slike museum i Norge.

Jeg gjør meg derfor tanker om dette. Er disse museene representanter for de bortgjemte, og mange ganger vanskelige historiene. De historiene som ikke er helt enkel å høre om.

I forhold til dette kan man stille mange spørsmål. Mange av de funksjonshemmede har vært bortgjemt og så også deres historie. På mange måter blir vi som museer også representanter for dette. Vi er ikke blant de markerte og dem som det legges merke til. Vi er ofte beskjedne i vår utadvendte informasjon.

Vi ligger heller ikke plassert der den store turiststrømmen går. Dette har også sin forklaring i historien og blant annet med hvor institusjonene for funksjonshemmede historisk ble plassert. Dette var gjerne på landet, basert på et gårdsbruk og i vakre omgivelser.

Det eldste museet jeg kjenner som formidler funksjonshemmedes historie er allikevel et bymuseum; Lepramuseet i Bergen. Det forteller en svært spesiell lepra-historie knyttet til Bergen by. En historien jeg selv har kjent fra min barndom fordi museet er gammelt og var en viktig del av Bergen By sin historie og forskningshistorien. Et museum vel verdt å se.

De andre museene som jeg i dag vet at finnes er forholdsvis unge og nye til tross for at den historien de representerer er lang. Et eksempel er dokumentasjonsutstillingen på Emma Hjorts Hjem som ble åpnet rundt år 1998, men som håndterer en 100 år gammel historie.

Jeg vet svært lite om de ved enkelte bygemuseer har stoff som beskriver den funksjonshemmede gruppens situasjon.

Noe som i tillegg karakteriserer disse museene er at de er små og har få ansatte (om noen har mer en stilling kan jeg ikke si sikkert). Et eksempel på et slikt museum er Dikemark Museum. Dette museet har nå fått overtatt det historiske laboratoriet på institusjonen. Fra før hadde de en stor kunstsamling og en mindre gjenstandssamling knyttet til forholdene for de psykiatriske pasientene. Museet er bygd opp av engasjerte ansatte som har arbeidet på institusjonene og med økonomisk støtte fra ledelsen.

Disse museene er til dels drevet av institusjonens egne bevilgninger og tilskudd. Dette gjelder de som ikke allerede er samordnet med større enheter. Museer som dette er som oftest bygget opp av ildsjeler som har sett verdien av gjenstander og historier.

Jeg vet ikke om andre museer enn det jeg selv driver som tar mål av seg til å dekke en "nasjonal" historie. Her muligens døvemuseet, som er representert ved konferansen. Men vet at vi nå har fått et nasjonalt senter; Norsk medisinskhistorisk museum lagt til teknisk museum i Oslo. Samtidig finnes der i Norge en privat stiftelse som kaller seg Norsk medisinskhistorisk stiftelse. De lager vandrestillinger på oppdrag, og har blant annet laget en vandrestillinger om polio til hele landet.

Vårt museum er også av de helt nye, knapt åtte år gammelt, i tillegg representerer det historien etter andre verdenskrig for utviklingshemmede. Et ungt museum med en kort, men meget spennende historie. Den siste delen et Galleri knyttet til vår skolehistorie, kom

først i år 2000. Men så var heller ikke denne gruppens historie synlig i vår landsdel før vi fikk den første institusjonen i Nord Norge. Som så mange andre museer og samlinger i Norge ble dette museet startet på et privat initiativ, (egentlig tenkt som et forsknings- og studiesenter), og er i dag en privat stiftelse med Museum, Galleri og etter hvert også et studiesenter. Men noen museer har vært knyttet til de kommunale museene som Emma Hjorts Museum.

Kulturpolitiken

Trastad Samlinger er i dag et spesielt museum og galleri når vi ser på bevilgningene og tilskuddsordningene denne organisasjonen har. Vi er i dag på statsbudsjettet under Helse- og Omsorgsdepartementet. I tillegg er vi en del av den Nord Norske Kulturavtalen som er en avtale mellom de tre nordligste fylkene i Norge, der avtalen er forhandlet frem av kulturpolitikere i fylkene. Forruten dette har vi støtte fra den kommunen samlingene ligger i. Men vi har også tilskudd fra den gamle stiftelsen som i sin tid startet den store institusjonen vi nå forteller historien til, og som også var aktiv i stiftelsen av museet.

I Norge er det i dag en prosess i gang der en prøver å samordne museer og de tre ulike forvaltningsnivåene innen museumssektoren; kommune, fylke og stat. I denne museumsreformen arbeider en for en samordning av museene slik at de blir større organisatoriske enheter. Dette for å kunne gi et bedre faglig miljø, og for å kunne forenkle administrative rutiner. I denne prosessen ønsker staten å komme ned på et antall av 90 store museumsenheter. De museer som i dag ikke går inn i denne strukturen, påstår man at på sikt vil måtte søke midler fra helt andre kilder enn statlige, kommunale og fylkeskommunale ressurser. Men de har ennå ikke funnet noen god løsning for de departementale museene og universitetsmuseene. Det blir også gitt uttrykk for at det vil bli vanskelig å starte nye museer.

Arkiv-Bibliotek-Museums-utvikling, som er den statlige organisasjonen, for museum, mener i dag vi er kommet så langt i denne museumsprosessen at vi må fokusere på andre områder enn samordning. Her nevnes brukerperspektivet, der det blir viktig hvordan

museer skal formidle kunnskap og opplevelse til alle.

Når vi i dag tenker nettverk finnes noen av museene for funksjonshemmede i et landsdekkende nettverk for medisinske og helse- museer. Ifølge ABM-utvikling er målet med nettverk faglig samarbeid og ønske om bedre ressursutnyttningen. Det er noe uklart hvordan dette gjelder de landsdekkende nettverk.

Med dette utgangspunktet står vi som forteller funksjonshemmedes historie overfor mange utfordringer. Det aller første som slår meg er hvordan skal vi bli synlige. Å være organisert i større enhet oppleves for små museer i sentrale strøk som et gode, flere små finner hverandre, men hvordan blir de her mer synlige?

Noen av oss er lokalisert langt fra sentrale strøk av landet. Det kan i seg selv lett bli en hemsko. Vi kan organisatorisk bli lagt under distriktsmuseer. Dette kan by på både fordeler og ulemper i forhold til drift. Har vi et landsomfattende nedslagsfelt vil dette kunne stå i kontrast til distrikstenkningen.

Men bare det å vite hvilke museum som arbeider med funksjonshemmedes historie er ukjent i noen museums kretser og det byr på mange utfordringer å få fortalt omgivelsene om oss og å bli synlig. Noe jeg tar som en utfordringen og gjør noe med ved å stille på en konferanse som denne.

Ikke minst er dette et økonomisk anliggende, som igjen gir grunnlag for bemanning, noe som ofte får betydning når vi skal arbeide med denne type museum.

Mange små enheter har en ansatt og har det som oss; den ansatte blir "vaktmesterdirektør". Han eller hun skal i stor grad gjøre alt fra gulvvask, omvisning, økonomi, og ha utstilling og dokumentasjonsansvar.

Viktigheten av kvalifisert personale og fokusering på dokumentasjon og forskning som er nødvendig for å drive et museum videre kan lett drukne i omvisninger, og praktiske gjøremål.

Men i en oppbygningsfase skal en ikke se bort ifra at dette er nødvendig. Ikke minst er evnen til å skaffe prosjektmidler og midler til drift en viktige oppgaver.

Trastad Samlinger

Jeg kan her vise til Trastad Samlinger og med en liten innføring i vår hverdag påpeke problemstillinger vi har i vårt museum. Noe jeg tror er på kartet også for andre museer.

Vårt museum er i dag en autentisk bo- og pleieavdeling for utviklingshemmede som var ny i 1966. Det var den gang en boavdeling for 23 gutter. Huset med avdelingen er lokalisert på gamle Trastad Gård/ Nord-Norges Åndsvakehjem på Borkenes i Kvæfjord kommune i Troms. Museet vårt viser utviklingen av omsorg for utviklingshemmede i Norge etter andre verdenskrig. Vi viser hvordan avdelingen var bygd opp og gjennom dokumentasjon hvordan denne institusjonen ble til. Foruten dette viser vi hvordan institusjonen fungerte som totalinstitusjon og hvilke konsekvenser dette fikk for avdelingens måte å dekke beboernes behov.

Vi forteller også om skole, arbeid og fritid. Men det som er karakteristisk for vårt museum er det tidsbildet denne avdelingen kan gi med det bevarte interiøret og den tenkning som ligger bak en oppbygning av en slik avdeling. Dette er en arkitekttegnet avdeling av ni, der alle ble bygd opp om den samme tenkemåten. I tillegg ble de bygd opp på statlige lån og over en svært kort tidsperiode.

I samme tidsepoke tidlig på 60-tallet starter også den første forsøksskolen for utviklingshemmede på denne institusjonen. Foranledningen til denne var lagt i institusjonen og blant dyktige lærere, som blant annet drev aktivt med formingsaktiviteter og samlet elevarbeider slik at de i dag utgjør den permanente utstillingsdelen ved galleriet. Som et innsmett så er det viktig å nevne at begge utstillingene beskriver kvinner som sentrale grunnlegere. Dette vil dere få høre mer om av Anne Gerd Lehn, og om vår historie av de to representantetene fra Høyskolen i Harstad.

På denne måten får jeg lagt inn viktigheten av at noen går i dybden på det materialet vi har og kan se på den historiske verdien av det. Her ser jeg betydningen av et samarbeid med høyskole og universitet for å kunne ivareta en faglig forsvarlig forskning på området.

I museet vårt står vi overfor utfordringen til å kunne fortelle den mer nyanserte historien fra denne tiden. Hva opplevde de som bodde her og alle de som på ulike måter var ansatt på institusjonen. En

visesanger som ble vist rundt i vårt museum, kommenterte at det var viktig å få de små opplevelsene og anekdotene tilhørende denne tiden, ---de som utgjorde den opplevde historien.

For vårt museum blir det viktig å få innsikt i og få formidlet en historie fortalt av de som bodde her.

Tidsaspektet blir viktig for et museum som dette. Etter oppbygningens start i 1954 gikk institusjonen raskt fra en oppbygningsfase til en nedbygning som startet allerede på 70-tallet før vi fikk den Norske HVPU-reformen. Disse endringene og institusjonens tilnærming til et ”normalisert” liv frem til nedlegging i 1991 er en svært spennende historie som har mange aspekter og som ikke bare må få stå som tall og opplysningsstoff på en tavle.

Blant annet hadde skolen ved denne Institusjonen en viktig rolle både lokalt for den enkelte elev og nasjonalt med tanke på den endringen som var for utviklingshemmede i den vanlige barneskolen. For oss som hos mange andre ligger det her store oppgaver. Vi prøver i disse tider å starte opp arbeidet med dette, men ser viktigheten av deltagelse også her fra faginstitutionene.

Jeg ser utfordringene stå i kø, samtidig som jeg ser viktigheten av å relatere og bevisstgjøre kunnskap fra historien mot det vi opplever i dag.

Gjennom et samarbeid med Høyskolen i Harstad har jeg begynt å nøste på noen av disse utfordringene. Men fremstillingen og hvordan formidle dette blir sentrale spørsmål for museene. Her vil det også være interessant hvordan man legger ut kunnskap om denne historien på nettet.

Men den faglige fremstillingen er viktig, da der ikke finnes en objektiv historisk sannhet, men et stort og mangfoldig sammensatt bilde med mange små historier som skal fortelles. Mange av dem vanskelige, men innholdsrike.

Jeg tror på et nært samarbeid mellom forskningsmiljøene og museene. Også med tanke på kunnskap og en utveksling av innsikt og tenkemåte i forhold til det historiske materialet vi får tilgang på. Men der ligger også en viktig oppgave hos museene blant annet ved dokumentasjon og innsamling av stoff også fra nåtid.

I vår bygd har institusjonen også satt sine spor i folks dagligliv og kommunens oppgaver. Jeg tror vi også på dette området har store oppgaver innenfor dokumentasjon, men vi er enda små og få.....

Jeg har tatt utgangspunkt i eget museum og finner nok av arbeidsfelter og utfordringer å ta tak i. Dette tror jeg er på lik linje med de andre museene som er innenfor dette feltet i Norge.

Men jeg ser også viktigheten av å gi opplevelser, noe vårt museum i dag gjør både ved sin eksistens og ved sin spesielle oppbygning gjennom museum og galleri der den felles historien bringer dem sammen. Men dette kan alltid forbedres og de utviklingshemmede selv skal være med å fortelle sin historie. Men den skal gjøres tilgjengelig.

I dag er vårt museum mye besøkt av høyskole og videregående skoler i vårt nærområde som utdanner seg hovedsakelig innenfor helse og sosial sektoren. Spennende er det at også formingsutdannelsen på videregående skole nå kommer til vårt galleri. Gruppen som kommer som vanlig museumsbesøkende kan se ut til å være i økning.

Det som blir spennende er hvorvidt disse museene klarer å bli synlig og ivareta det ansvar vi har i vår formidling av historien.

Kilder

Leder for ABM- utvikling: notat fra foredrag under museumsforbundets årsmøte, 2004

Nettverksmøtet for helse og sosialmedisinske museer.

Kulturnett.no

Karen H Andreassen er daglig leder af Trastad Samlinger, Borkenes Norge. Hun er uddannet kunsthistoriker. Hendes hovedfagsopgave i kunsthistorie ved UiTØ 2003 hed "Lofoten fanget i et blik" (om svenske Anna Bobergs lofotmalerier).



Trastad Samlinger

Adr: Oscarsvei 6

9475 Borkenes

tlf. 0047 77093424, e-post: trastad.samlinger@online.no

Amiral Nelson och Alison Lapper

Hur kan funktionshinder som perspektiv integreras i museernas verksamhet?

*Av Eva Silvén, fil dr i etnologi,
intendent vid Nordiska museet, Stockholm*

I somras läste jag en liten artikel i den svenska morgontidningen *Dagens Nyheter* om en konstpolitisk konflikt i London; den handlade om skulpturen *Alison Lapper Pregnant* av konstnären Marc Quinn. Alison Lapper är neurosedynskadad sedan födseln och skulpturen är en exakt avbildning av hennes nakna kropp när hon var gravid i åttonde månaden. Våren 2005 ska den placeras på en sockel på Trafalgar Square i London, vid sidan av Amiral Nelson högt uppe på sin kolonn. Inte oväntat har det blivit strid om projektet, vilket går att läsa om på olika webbplatser på Internet.¹ Journalisten på *Dagens Nyheter* kommenterar:

"Quinns projekt handlar inte främst om handikapp. Det handlar om rätten att få synas. Vad krävs för att få tillhöra en offentlighet? Amiral Nelson där uppe på sin pelare saknar en arm och ett öga. Men är det någon som tänker på honom som 'handikappad' för det? Venus de Milo saknar, i likhet med Alison Lapper, armar. Likafullt förkroppsligar Venus sinnebilden av kvinnlig perfektion.

Quinn har behållit monumentets logik intakt, men radikalt förändrat dess innebörd. En hjälte av idag behöver inte vara en sjökrigare som Nelson. Det kan också vara en kvinna, som med obändig viljestyrka besegrat både sitt eget handikapp och andras fördomar" (Ericsson 2004).

1 Några exempel ges bland referenserna: Internet övrigt.

Genom det här projektet formuleras alltså en rad dagsaktuella frågor, vilket ju också är avsikten: Vem är handikappad/ funktionshindrad/ funktionsbegränsad? Vem är det inte? Var och hur kan detta visas, diskuteras, representeras? Av vem? Vilken relation har funktionshinder till andra maktordningar som exempelvis kön, klass, etnicitet, sexualitet, ålder och religion?

Så här får konstnärer då och då arbeta även i museerna – gå in, reflektera, göra tillägg, förändra texter, välja föremål till utställningar – för att hjälpa både besökare och tjänstemän att *se* det som de tidigare varit blinda eller blundat för. Det är inte så att det alltid krävs stora ansatser, ibland räcker små medel för att få oss att ställa om blicken och tanken, få en aha-upplevelse, förutsatt att träffsäkerheten är god och baseras på grundligt förarbete och tydliga ställningstaganden. Den amerikanske konstnären Fred Wilson uttryckte det ungefär så här på en konferens i Stockholm för några år sedan:

– Jag försöker i mina installationer tillämpa samma utställningsform som museet självt arbetar med. Jag försöker visa att bara en liten förskjutning av ting och betoningar öppnar ett nytt och annorlunda perspektiv, ibland bara genom att ändra titeln på ett verk. En tavla med en välbärgad familj på picknick på en plantage, tillsammans med sin svarte betjänt, kallades av ett museum för 'Lantliv'. Jag satte min egen rubrik på andra sidan tavlan: 'Frederick serverar frukt'. På så sätt ändrades hela tavlans betydelse (mitt referat, jfr Wilson 2002).

De här exemplen representerar *en* metod för integration av olika perspektiv i museernas utställningar som jag ser som både spännande och konstruktiv. Där finns åtskilliga tavlor och andra föremål med benämningar som skulle må bra av att konfronteras med andra tolkningar. Metoden skakar i bästa fall om betraktarens föreställningar och möjliggör en förändring av dem. Den öppnar för en reell mångfald, för många perspektiv, för en tillåtande variation i sätten att vara människa som samtidigt inte väjer för det som är orättfärdigt, orättvist och diskriminerande. I stället för att reducera människor till vissa kategorier, grupper och sociala positioner finns här verktyg för

att dels se individen, dels sätta fingret på de mekanismer som skapar och upprätthåller över- och underordning.

Medborgarskap eller samhällsproblem

Under de senaste decennierna har delaktighet och medborgerliga rättigheter stått i fokus för handikapprörelsens strävanden. Det bekräftas av rubriken på den här konferensen och även de enskilda inläggen vittnar om att dessa perspektiv är vägledande när de historiska erfarenheterna ska utforskas och beskrivas.

Delaktighet och medborgarskap är nödvändiga komplement till rubriken på vår session, *Att finnas och synas när historia skrivs*, eftersom de aktualiserar var den på något vis "avvikande" tillåts uppträda, det vill säga vilka roller och positioner som är tillgängliga, både i samtiden och historieskrivningen. Det svenska TV-programmet *CP-magasinet* visade under våren 2004 under vinjetten *Otänkbart på TV* en cp-skadad kvinna med permobil som fiktiv programledare för samhällsprogrammet *Agenda* och visualiserade därmed den stränga kroppsliga norm som gäller för mediala aktörer. Det finns ju inget likhetstecken mellan funktionshinder och en framträdande offentlig ställning. Positionen som offer, svag, problematisk, utsatt och hjälpbehövande är däremot alltid ledig för den som inte anses fylla normen. Det handlar alltså inte bara om att vara med när historia skrivs, utan i vilken roll.

På museerna ämnesklassificeras alla föremål, och de klassifikationssystem som används är genuint sega strukturer som många gånger håller oss i ett järngrepp, svåra att förändra trots dagens digitala system. Här har vi samma strukturella problem som samhället i övrigt, där det som ses som "avvikelser" automatiskt förbinds med problem och underordnade sociala positioner. I det internationellt använda klassifikationssystemet *Outline of Cultural Materials* finner man att handikapp i olika former sorterar under huvudrubriken *73 Samhällsproblem*, som innefattar "olika klart avgränsade större samhällsproblem och deras förekomst och sätten att möta och lösa dem". Här samsas underrubrikerna katastrofer (som jordbävningar, eldsvådor, tågolyckor), handikappade, alkoholism och narkomani,

invaliditet, fattigdom, hjälpbehövande i allmänhet, åldringsvård och ”förseelser”, som här syftar på bland annat vandalism och ungdomsbrottslighet. Även huvudrubriken 74 *Socialvård* och 75 *Sjukdomar, hälso- och sjukvård* är tillämpliga vad gäller handikapp eller funktionsnedsättning.²

Det här är inte första gången som förändrade förhållanden och värderingar kolliderar med ett numera föråldrat sätt att organisera och benämna museernas material, men alla gånger får det inte samma politiskt och etiskt problematiska konsekvenser som i det här fallet. Så länge ett erkänt klassifikationssystem på det här viset sätter likhetstecken mellan handikapp och samhällsproblem speglar de inte bara samhällets maktordning utan reproducerar den hela tiden på nytt.

Föremål, minnen och utställningar

Nordiska museet har (minst) omkring 150 föremålsnummer med explicit anknytning till handikapp och funktionshinder³ – dock inte så explicit att det går att hitta dem utan ett visst detektivarbete. Men det gäller även andra aspekter som intresserar oss idag, som exempelvis föremål med anknytning till romer/resande och andra nationella minoriteter. Man måste ha stor fantasi (och ibland även fördomar) för att hitta dem.

Nordiska museet grundades 1873 och under det första kvartseket noterades fem förvärv med anknytning till funktionshinder: en benprotes (”Konstgjorda ben. För en krympling”), en sjukbärstol, en krycka och två hörlurar. 1906 skänktes en samling av 28 kryckor inklusive ett par träben från Djurgårdsbrunn i Stockholm, enligt museets huvudliggare ”kvarlämnade av sjuklingar som vid

2 www-adressen till den aktuella nordiska versionen av Outline finns bland referenserna: Internet övrigt.

3 Enligt föremålsdatabasen, huvudliggaren (accessionskatalogen) och lappkatalogen (katalogkort för respektive föremål) (Chafik 2004). I det här sammanhanget har glasögon och käppar inte tagits med, på grund av deras varierande, svaga eller obefintliga samband med definitionen handikapp/funktionshinder.

brunnen återvunnit hälsan” i början av 1800-talet (Kättström-Höök 2004). På 1960- och 70-talen skänktes till museet ett antal hjälpmedel från olika skolor för psykiskt och fysiskt funktionshindrade, från Synhjälpcentralen och från enskilda, sammantaget omkring 35 accessionsnummer. 1978 tog museet emot en stor donation på 75 nummer (men avsevärt fler enskilda föremål) från Thilanders Blindskriftstryckeri. 1980 inkom ett par punktskriftmaskiner och annat material från Tomtebodaskolan. Avslutningsvis skänktes 1995 en rollator av Stockholms läns landsting och 1996 ett parkeringstillstånd av en av museets intender.

Den här bilden stämmer rätt så väl överens med resultatet av den förfrågan som Handikapphistoriska Föreningen ställde till länsmuseum 1996 och 2002.⁴ Det handlar om enstaka föremål, ibland någon större samling, vanligen erbjudna gåvor och inte resultatet av vad vi brukar kalla en aktiv insamling med sammanhängande dokumentation.

Vänder vi oss till Nordiska museets arkiv går det inte att säga exakt vad som finns i bildsamlingarna eftersom de ännu inte är registrerade i detalj. Ett visst äldre material finns dock under rubriker som Dövstumskolor, Skolor för blinda, Sjukvård och Fattigvård, medan nyare dokumentation förefaller saknas. Däremot har museet en lång tradition av aktiv insamling av skriftliga, självbiografiska minnen, från 1920-talets slut och framåt (Österman 1991). Bland dem finns nio skrivarupprop till olika kategorier funktionshindrade, från åren 1987–97, sex av dem genomförda i samarbete med Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade. Från åtta av uppropen finns publikationer med urval av berättelserna.⁵ Att på det här sättet uppmana till och arkivera människors egna berättelser om sina liv är en central del av museets uppdrag och det är därför positivt att erfarenheter av att leva i det moderna samhället med olika slags funktionsnedsättningar har inkluderats.

Men tyvärr är detta inte ett tecken på att perspektivet funktionshinder är integrerat i Nordiska museets verksamhet. Ett par år senare

4 Se referenserna: Handikapphistoriska Föreningen.

5 Se särskild förteckning sist bland referenserna.

visades en idrottshistorisk utställning samtidigt som årsboken *Fataburen* fick temat *Idrottens själ* (Nilsson 2000). I två artiklar diskuteras kvinnornas och ”invandrarnas” plats i sportens värld medan den redan då väl etablerade handikappidrotten och Paralympics överhuvudtaget inte nämns, inte ens i artikeln *De nya sporterna*.

Övriga utställningar visar en splittrad bild. I slutet av sommaren 2004 plockades utställningen *Hästen* ner efter att under drygt ett år ha visats i museets stora hall. Bland en rad aspekter på hästens kulturella betydelse fanns också ett avsnitt som handlade om handikappridning – ganska givet i en utställning med ett diversifierat sätt att närma sig ämnet ifråga. Den sedan våren 2004 nya och permanenta utställningen *Bildminnen* visar en rik variation av människor, miljöer och villkor i fotografiets moderna Sverige. I september 2004 öppnade en tillfällig fotoutställning med bilder av Catharina Gotby, förra årets mottagare av K W Gullers stipendium och som under många år skildrat människor på mentalsjukhus samt vid andra gränser och riskzoner. Utställningen har samma namn som hennes senaste bok, *Med kroppen som slagfält* (Gotby 2004).

Men hur ser det ut i museets basutställningar, som *Svensk bostad*, *Möblerade rum*, *Dukade bord*, *Mode*, *Skor*, *Textilgalleriet*, *Traditioner* och *Leksaker*? Här är perspektivet funktionshinder långt borta – men hur är det med de tidigare nämnda aspekterna kön, klass, etnicitet, sexualitet, ålder och religion? Vilka människor handlar utställningarna om? Vilka utgör det ”vi” som besökarna ska känna sig delaktiga i? Vilken – mer eller mindre utsagd – normalitet är det som frammanas? (I den nya leksaksutställningen finns inga sönderälskade Amiral Nelson-björnar; de tre nallar som visas har kvar alla sina armar och ben, ögon och öron.)

Poängen är att med andra frågor, andra rubriker och andra utgångspunkter skulle det vara omöjligt att *inte* innefatta den mänskliga variation och mångfald som idag förutsätts vara ett politiskt, socialt och kulturellt mål. Det här är en problematik som Nordiska museet delar med många andra kulturinstitutioner och som också är orsaken bakom de idag ökade politiska kraven på ”mångfald” i dessa institutioners tänkesätt och praktik, inte bara i Sverige utan även i övriga Europa (*Människan i centrum* 2004, Pripp 2004). Det moder-

na samhällets kulturarv är betydligt mer mångfasetterat än det som idag finns representerat i de offentliga institutionerna. Att analysera hur samhället har sett på och hanterat det som uppfattats som ”avvikande” borde därför vara en viktig del av museernas bidrag till förståelsen av vår egen tid, för att därmed motverka diskriminering och marginalisering.

Samverkan och erfarenhetsutbyte

Idag utforskar museerna inte bara historiska förhållanden utan även det som sker i vår egen tid, bland annat genom organisationen/nätverket Samdok.⁶ Men trots att de över åttio medlemsmuseerna under tre decennier har rapporterat in närmare ett tusen större eller mindre undersökningar till databasen Samdokregistret är det ytterst få som har någon direkt koppling till frågor som handikapp och funktionshinder. Nordiska museet genomför dock en mindre dokumentation tillsammans med Handikapphistoriska Föreningen, med inriktning på en förståndshandikappad kvinna som har broderat expressiva bilder hela sitt liv. Idag går hon på en dagverksamhet som har fotodokumenterats och hon kommer att intervjuas om sin levnadshistoria, delvis med utgångspunkt från motiven i hennes broderier. Förutom arkivmaterialet är ett mål med projektet en utställning i Textilgalleriet på Nordiska museet.

För att anknyta till arbetssättet i Samdok har jag just nu två andra undersökningar på min önskelista, vilka skulle kunna integrera perspektivet funktionshinder med andra aspekter på ett självklart sätt. Den ena handlar om att genom text, bild och föremål dokumentera två paralympiker, en man och en kvinna, med avseende på deras sociala liv, relationer, erfarenheter och visioner, vardag och fritid, träning och tävling – på samma sätt som vi tidigare följt en rad andra enskilda människor i hemmet eller på arbetet under en längre tid. Det andra projektet skulle handla om kameramobilen, en teknisk innovation som idag marknadsförs som en ny livsstilspryl, som diskuteras vad gäller företagsspionage, föräldrakontroll av ungdomar, kroppslig

6 Se referenserna: Samdok.

integritet i omklädningsrum, personalsäkerhet på fängelser och sjukhusens akutmottagningar – men som också för många döva inneburit en helt ny möjlighet att simultant och på distans kommunicera på sitt eget språk.

Jag menar att vi måste vara öppna för flera olika sätt att integrera perspektivet funktionshinder i museernas verksamhet. Det finns många vägar, men också många hinder. I det lilla är broderiprojektet ett exempel på hur en undersökning kan organiseras som ett konstruktivt samarbete mellan det offentliga museet, en förening och enskilda berörda. I beskrivningen av Handikapphistoriskt Center på Handikapphistoriska Föreningens webbplats⁷ sägs huvuduppgiften vara att engagera de svenska handikapporganisationerna för bevarandet av sin historia, vilket jag ser som en viktig ambition. Det behövs många aktörer på området, som kan arbeta utifrån olika perspektiv och praktiker men som ändå har en vilja att mötas. Vi som finns på de etablerade museerna har en lång och omfattande erfarenhet av vetenskaplig insamling, dokumentation och forskning, men likväl visar ju mina exempel att vi har en hel del intrikata problem att rådbråka och att vi behöver hjälp till nya perspektiv på både samhället och vår egen verksamhet, trots att många museitjänstemän ser det som sin uppgift att hjälpa andra, ”eftersatta”, grupper till en plats i historien. Museer och andra kulturinstitutioner är vanligen befolkade med människor som vill väl, men som kanske ändå inte alltid är inställda på att möta sina informanter på ett jämställt plan.

”Vem berättar vems historia för vem?” är en fras som ofta upprepas under de senaste åren och som får större och större aktualitet. Museer, historia och kulturarv är inga beskedliga platser för gamla minnen, de håller idag på att bli allt tydligare politiska verktyg för inflytande, erkännande och status i samhället – eller för att åter anknyta till konferensens rubrik: medborgerliga rättigheter. Det tycker jag är en spännande utveckling.

7 Se referenserna: Handikapphistoriska Föreningen.

Referenser

Nordiska museet

Arkiv, bildarkiv, föremålssamling, utställningar: register, förteckningar, kataloger, databaser

Handikapphistoriska Föreningen

www.hhf.se, med Handikapphistoriskt Center och databasen FunkHis
Sammanställning av enkätsvar 1996 och 2002 från 21 läns museer (stencil)

Samdok

www.nordiskamuseet.se/samdok

Tidskriften *Samtid & museer*

Databasen *Samdokregistret*

Projektet *Svåra saker. Ting och berättelser som upprör och berör*, www.svara-saker.riksutställningar.se

Internet övrigt

CP-magasinet: www.svt.se

Outline of Cultural Materials: www.nordisk-outline.org/ocm

Alison Lapper:

www.london.gov.uk/view_press_release.jsp?releaseid=2782

www8.rehacare.de, sök på Alison Lapper

www.britart.com, gå vidare till Alison Lapper

Refererad litteratur

Chafik, Diana 2004. *Översikt av material rörande handikapp/funktionshinder i Nordiska museet*. Stockholm: Nordiska museet. (Stencil.)

Ericsson, Lars O 2004. Ramaskri och applåder. Amiral Nelson får sällskap av en handikappad kvinna. *Dagens Nyheter* 11 augusti.

Gotby, Catharina 2004. *Med kroppen som slagfält*. Stockholm: Amfora.

Kättström-Höök, Lena 2004. Vattnets renande och läkande kraft. Om hälsobrunnar, offerkällor och volontären Johan Lundin. *Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok*.

Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2004.

Nilsson, Bo G 2000, red. Idrottens själ. *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok*.

Pripp, Oscar 2004. *Mångfald i kulturlivet*. Tumba: Mångkulturellt centrum.

Wilson, Fred 2002. Mining the museum. I Ågren, Per-Uno & Nyman, Sophie, red. *Museum 2000. Confirmation or challenge*. Stockholm: Riksutställningar, Svenska ICOM, Svenska museiföreningen.

Österman, Annika 1991. *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistverksamhet*. Stockholm: Nordiska museet.

Publikationer från Nordiska museets skrivarupprop

Hansson, Anna & Szabó, Mátyás 1989, red. *Vit käpp, förstoringsglas, punktskrift.*

Synskadade berättar. Stockholm: Nordiska museet.

Magnusson, Catharina 1996, red. *Allting blev så annorlunda. Traumatiskt hjärn-skadade berättar*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Magnusson, Catharina 1997, red. *Bryt aldrig ryggen på en söndag. Spinalskadade (ryggmärgskadade) berättar*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Magnusson, Catharina 1997, red. *Svarta nätter och snurriga dagar. Whiplashskadade berättar*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Magnusson, Catharina 1997, red. *Utan ben – det går ändå. Amputerade berättar*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Magnusson, Catharina 1999, red. *Och alla vi anhöriga? Anhöriga till funktionshindrade berättar*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Magnusson, Catharina & Westergren, Christina 2000, red. *Avig eller rät. Om funktionshinder i vår vardag*. Stockholm: Carlssons.

Richette, Christian 1996, red. *Poliominnen. Polioskadade skriver om sitt liv och arbete*. Stockholm: Nordiska museet & Riksförbundet för Trafik- och Polioskadade.

Eva Silvé, fil dr i etnologi, intendent vid Nordiska museet i Stockholm. Arbetar idag med frågor som rör minoriteter, mångfald och kulturmöten, tidigare ansvarig för Samdok, det svenska museinätverket för samtidsdokumentation. Har skrivit om yrke och arbetsliv, materiell kultur, etnologisk metod, samtidsdokumentation och andra museivetenskapliga frågor. eva.silven@nordiskamuseet.se

Fra Kristuslegenden til inspirasjons-museum

Om kunst laget av psykisk utviklingshemmede
som dokument med utgangspunkt i kunstsamlingen på Trastad Samlinger

*Av Anne Gerd Lehn,
Mastergradsstudiet i Dokumentasjonsvitenskap
Institutt for kunst og litteratur.
Det humanistiske fakultet. Universitetet i Tromsø*

Å skape er å sette spor

*Når uttrykksdriften i oss svekkes, blir livet i oss stumt.
Det ties og forkrøples.
Hva skjer det i et menneske som er blitt uttrykksstumt
og berøvet mulighetene for i det daglige liv
stadig å ha sin skapende fantasi i behold?
Det er uten tvil et av de alvorligste spørsmål tiden stiller oss.*

Paul la Cour

Innledning

Dokumentasjonsvitenskap er en forholdsvis ny disiplin innenfor humanistisk forskning. Den ønsker å sette et kritisk søkelys på forvaltning og organisering av dokumenter. Gjennom en dokumentanalyse, som omfatter både produsentskaper, midler og måter som resulterer i et dokument, undersøkes dokumentet og produsenten ut fra tre ulike perspektiver; det humanistiske, det samfunnsvitenskapelige og det teknisk-naturvitenskapelige. Selv har jeg valgt å vektlegge hermeneutikken eller fortolkningslæren, da det i følge Kjølrup er et mot-setningsforhold mellom det man *forklarer* og det man *forstår* (Kjølrup, 1996:148). Førstnevnte knyttes til naturvitenskapen,

der hendelser forklares ut ifra en klar sammenheng mellom årsak, hendelse og omstendigheter, mens sistnevnte knyttes til humaniora. Mennesker og erfaringer er kulturelle prosesser som må fortolkes fordi de har utspring ifra en mening, og der forståelse utvikler seg ved at det foregår noe *i oss* og *med oss*, som igjen gjør at vi forstår noe.

Med dokumentasjonsvitenskapen og hermeneutikken som forståelsesramme, ønsker jeg å tolke de (språklige) uttrykkene som de tidligere beboerne på Trastad har materialisert. Det vil si at dette er en kvalitativ forskning som er påvirket av min innlevelsesevne og subjektive betraktninger.

Dette foredraget er en del av min dokumentasjonsprosess, siden jeg skal levere min mastergradsavhandling våren 2005. Mitt første essay hadde fokus på *institusjonskunst eller kunst i institusjon*. Jeg drøftet hvorvidt kunst kunne være et dokument. I det andre reflekterte jeg over hvorvidt en *kunstinstitusjon* kan være en *dokumentinstitusjon*. Det er med bakgrunn i disse essayene, jeg nå formidler mine tanker om kunst som dokument og presenterer dere for den unike og eksotiske kunstsamlingen som befinner seg på Trastad Samlinger i Kvæfjord kommune, Nord-Norge.



Trastad Samlinger sommeren 2004 (Foto Jostein Eidevik)



*Inngangspartiet er dekorert
av Torstein Nilsen*

(Foto Karen H. Andreassen)

Kristuslegenden

En dag gjennfortalte formingslærerinnen Sigvor Riksheim¹ en legende hun hadde lest av den svenske forfatteren Selma Lagerlöf. Historien handlet om Jesus og hans disipler som satt og lagde skåler og fat i keramikk. Etter en stund ble de lei og begynte i stedet å lage leirduer. Da Jesus blåste på leirduene, ble det liv i dem. Eleven som hadde sittet og lyttet, ble veldig grepet av historien og gjentok for seg selv: "Det ble liv, det ble liv". Riksheim prøvde å forklare at dette var eventyr og at oppdiktete fortellinger således ikke sanne, men eleven fortsatte bare å gjenta sine egne ord. Deretter reiste han seg og hentet en leireklump. Dette var ca 9-9.30 på morgenen. Øyeblikkelig startet han med å utforme en figur i leire. Han arbeidet kontinuerlig uten pauser til ca. kl.16. Da hadde han utformet en skulptur som viser Jesus mens han holder en due beskyttende i sine hender over sitt hode. Skulpturen omtales som *Jesus gir liv til leirfuglen* eller

¹ Sigvor Riksheim ble ansatt på Trastad i 1958 og arbeidet der i mange år. Hun ble en pioner på det pedagogiske området for mennesker med psykisk utviklingshemming. For sitt arbeid, ble hun tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull.

Kristuslegenden etter Selma Lagerlöfs bok.² I dag befinner den seg i kunstgalleriet til Trastad Samlinger.

"Kristuslegenden"

skapt av

Herleik Kristiansen

Tilhører Trastad Samlinger



Fra sot og aske til lys og loft³

Ideen til museum kom allerede mens institusjonen besto, som et ”*inspirasjonsmuseum*”, som Sigvor Riksheim omtalte det. For i følge grunnleggerne av Trastad Samlinger,⁴ var Trastad Gård ikke bare et hjem for de mange ”åndssvake” eller ”ikke-opplæringsdyktige” som diagnosen den gang het. Det var også en arena for prosessen som skulle utløse en nødvendig modning for å få oss alle til å forstå. Slik blir alt materialet som er tilbake etter nedleggelsen av Trastad Gård på 1980-tallet en viktig sosialpolitisk dokumentasjon på et tålmodig, utprøvende og nyvinnende arbeid for en gruppe mennesker

2 *Kristuslegender* av Selma Lagerlöf, Albert Bonniers forlag, Stockholm 1953

3 Tittelen er hentet fra reportasjen ”Kunst uten hemninger” i *Kunst for alle* nr.3/2003

4 Trastad Samlinger er en stiftelse bestående av Nord-Norges Diakonistiftelse, Kvæfjord kommune, Trastad Produkter, Trondarnes Distriktsmuseum og Høgskolen i Harstad.

som i utgangspunktet hadde svært få rettigheter i samfunnet. Dette dokumentkomplekset, som ble skapt som en dokumentasjon på et sosialt pedagogisk arbeid, både forbløffer og gleder mange mennesker i dag. Det har ført til ny viten og en endring i synet på psykisk utviklingshemmede og deres læringspotensiale, samt større forståelse for deres menneskeverd og livssituasjon.

Oppbyggingen av Trastad Samlinger var konsentrert omkring tre hovedpilarer:

- en omsorgshistorisk del som skulle dokumentere de helsemessige og sosiale vilkårene for de psykisk utviklingshemmedes historie i samfunnet
- en galleridel der gjenstander som var produsert av tidligere Trastad Gårds beboere gjennom 30 år skulle bli presentert, sammen med kunstgjenstander produsert av psykisk utviklingshemmede fra andre deler av Norge.
- en studiesenterdel der intensjonene var å danne grunnlag for forskningsarbeid og fordypning omkring psykisk utviklingshemmedes livsvilkår.

Da Trastad Samlinger ble åpnet 29. mai 1996, hadde museet tilbakelagt en fireårs prosjekt-periode. Under denne prosjektperioden ble det innsamlet og registrert en mengde data, totalt 26.631 gjenstander. For dette enorme arbeidet, fikk daværende prosjektleder Arne-Johan Johansen, på vegne av Trastad Samlinger, *Jonasprisen* i 1995 fra Institutt for spesial-pedagogikk ved Universitetet i Oslo.⁵

Gjenstandene som hadde befunnet seg både i kjellere og på loft, var stuert bort og flyttet på opptil flere ganger. Til slutt hadde huseieren truet med å kaste alt, noe som satte fart i arbeidet med å etablere et museum. En av de tidligere institusjonsbygningene, paviljong 7, ble restaurert. Denne bygningen ble utsatt for brann i 1985 og hadde siden stått avstengt. Av den grunn var den ikke ombygget og kunne

5 Ærespris som tildeles en person, organisasjon eller institusjon som har gjort en ekstraordinær innsats for å fremme opplysning om funksjonshemmede og funksjons-diskriminerte i samfunnet.

derfor fremstå som en autentisk bo- og pleieavdeling for 23 gutter slik de bodde i 1966.

Museet vise mer enn sentralinstitusjonsfasen

Omsorg og utvikling av pleie, tilbud, rettigheter og utdanning skulle dokumenteres, og da museet var åpnet, startet arbeidet med å bygge galleri. Det var viktig å få den unike kunst- og formingssamlingen inn i egnede lokaler og fram i lyset. Under restaureringsarbeidet av pav.7, hadde snekkerne latt asken ligge og bygd nytt tak over paviljongen. Nå ble loftet åpnet og den 10. november år 2000, kunne H.K.H. Prinsesse Märtha Louise åpne et 290 km² galleri, inneholdende verdens største samling av kunst laget av psykisk utviklingshemmede.

Dokumentbegrepet

I følge Michael Buckland har dokumentbegrepet vært knyttet til tekst eller tekstlignende dokument. Denne oppfatningen ble endret da Paul Otlet ved begynnelsen av det 20. århundre formulerte en bibliografisk vitenskap som omfattet alle dokumenttyper (Buckland, 1997:804). Også en annen teoretiker, Suzanne Briet, lanserte i 1951 et funksjonelt dokumentbegrep. I følge henne så er noe et dokument når det har *funksjon* som et dokument og blir *brukt* som et dokument. Mens Niels Windfeld Lund anser et dokument som både et *utgangspunkt* for og som *resultat* av en dokumentasjonsprosess (Lund, 1999:31).

Kan det så tenkes at kunst kan anses for å være et dokument?

Ved å tilføre to nye definisjoner til dokumentbegrepet; nemlig at man søker etter å etterligne eller representere noe, så åpnes muligheten for å kunne trekke inn kunstneriske dokumenter som studieobjekt for dokumentasjonsvitenskapen (ibid.). Mennesket har behov for å dokumentere sin fortid. En av måtene kan være gjennom kunstneriske uttrykk. Ved å synliggjøre sine følelser og tanker gjennom kunsten, så får kunstneren dokumentert sitt uttrykk. Av den grunn tillater jeg meg retten tankemessig til å si at kunst kan være et dokument.

Dokumentbegrepet kan defineres ved å dele det opp i to; verbet *doceo* som betyr *vise, bevise* og suffikset *mentum*, som betyr *middel* og *resultat* (op.cit.:77). Det vil si at i likhet med et kunstverk, så er også et dokument et resultat av en skapelsesprosess. Men i og med at et dokument også kan være et *middel*, så utvides forståelsen av hva et kunstverk kan være, til også å omfatte *prosessen* forut for resultatet. Dokumentasjonsvitenskapen utvider perspektivet ved å vurdere både de sosiale og de bevissthemessige aspektene ved frembringelse og bearbeidelse av et dokument. Mens den klassiske kunstvitenskapen er mest opptatt av å søke etter kunstverkets egentlige betydning, så anser dokumentasjonsvitenskapen den kunstneriske prosessen som en *komplementær* prosess. Det vil si at det ikke bare er det ferdige kunstverket som er interessant for tilskuerne, men at selve skapelsesprosessen i seg selv blir viktig.

Dokumentasjonsvitenskap handler også om å bryte grenser ved å utfordre tradisjonelle forståelsesrammer og begreper. Av den grunn er den en egnet vitenskap når jeg ønsker å reflektere over kunstsamlingen på Trastad, for der handlet det også om å bryte grenser.

Dokumentets sosiale situering

I utgangspunktet ble ikke Trastadkunsten produsert av dem som i samfunnsmessig forstand oppfattes som kunstnere. Dette var personer som var diagnostisert ”ikke-opplæringsdyktig”, og som det verken fantes omsorgs- eller pedagogisk tilbud til på

Johan Hansen

(Foto Karen H. Andreassen)



deres hjemsteder. Av den grunn ble de sendt til Trastad Gård som fra 1954 og fram til midten av 1990-tallet var Nord-Norges Åndssvakehjem for mennesker med psykisk utviklingshemming i de tre nordligste fylkene i Norge. På Trastad skjedde det imidlertid en endring. Gjennom pedagogisk tilrettelegging og vektlegging av frie formingsaktiviteter, ble det foretatt en omfattende produksjon av gjenstander som igjen ble tatt vare på.

Allerede i 1956 ønsket Trastad å ansette et par førskolelærere, men Sosialdepartementet avsto forespørselen om lønnsmidler, da det ikke skulle være pedagogikk på et åndssvakehjem. Likevel ble det etablert et opplæringstilbud, delvis som en kombinasjon av teori og praksis. I 1957 ble pedagogen Per Vestrheim ansatt. Han fikk i oppdrag å gi beboerne ”fysisk og mental fostring” (NND, 2004:34).

Gjennom tilsettingen av lærerinnen Sigvor Riksheim i 1958, skjedde det en omfattende forandring i synet på psykisk utviklingshemmede. Hun var fødd og oppvokst i Nord-Norge, og hadde tekstil, håndverk og lærerutdannelse, samt flere års arbeidserfaring fra USA. I en stor sal i institusjonen, etablerte hun raskt det som senere ble ansett som Norges første åpne skole.⁶ Barn på ulike alderstrinn arbeidet i grupper i tilknytning til ulike arbeidsaktiviteter rundt om i salen. Læringen ble basert på motivasjonen til hver enkelt når hun/han stod ovenfor et problem. Slik lærte flere både å lese, skrive og regne. I tillegg hadde de sang, dramatisering, musikk og forming. Gjennom fri forming fikk elevene bruke sine evner både innenfor fargevalg og ulike materialer som for eksempel maling, sverte og leire. I følge Riksheim var forming: ”fri forming, så absolutt fri forming [uten av

6 Hennes ideer om utvikling gjennom fri forming, gjorde at Forsøksrådet i 1962 satte inn midler til formalisert skoleforsøk. Skoleforsøket, som varte fram til 1970, ble landets første offisielle skole for psykisk utviklingshemmede med den graden av lærevansker.

noen] av lærerne kunne blande seg hele tiden bort i saker og ting, ungene fikk selv lære seg å ordne opp”⁷ (sitat fra videofilmen: ”Gi oss lov og vi kan”).

Etter hvert valgte Riksheim å bruke sine krefter innen formings- og verkstedpedagogikk på de barna som hun oppdaget hadde talent eller interesse for kreative aktiviteter. Ved å foreta en differensiering av de psykisk utviklingshemmede, skapte hun andre forventninger og krav. Ikke til det kognitive aspektet, men til det håndverksmessige og åndelige. For i følge Johnsen, så er mye av den hjelp og omsorg som tilbys psykisk utviklingshemmede preget av et ”diagnostisk” blikk (Johnsen, 2003:4). Dette tolker jeg dit hen at man er så opptatt av å vise og gi omsorg at man ikke ser evnene og det kunstneriske talentet i hver enkelt. Dette så Riksheim, og hennes handlinger førte til en *forskjell*, en forskjell som i ettertid førte til at innestengt kreativitet kom til uttrykk som eksponert kreativitet. Kanskje skjedde det på bekostning av andre ferdigheter, men i dag har det resultert i at to av hennes elever, Herleik Kristiansen og Torstein Nilsen, har medlemskap i norske kunstnerorganisasjoner.

Kan Trastadkunsten oppfattes som kunst?

Selv om enkelte kunstretninger endret seg fra å se på kunstverk som håndverksmessig perfeksjon og over til å se på det som en opplevelse, en interaksjon mellom betrakter og kunstobjekt, så kan det fremdeles diskuteres hvorvidt kunsten på Trastad virkelig er kunst. Det hele blir et fortolkningsspørsmål om hva kunst *virkelig* er. Selv om en tar utgangspunkt i at kunstverket skal være autentisk, så kan det likevel være diskusjon om hva som er det sanne, det originale i verket. Likevel vil jeg hevde at ved å studere disse gjenstandene, så ser man ikke bare en omfattende utvikling hos den enkelte beboer, men også formingsarbeider som går videre, som har *verdi* i seg selv, og *som kan karakteriseres som kunst*. For når kunsten ikke lengre

7 Riksheim var sterkt inspirert av Maria Montessori, en italiensk lege og småbarnspedagog som vektla stimulering av barns frivillige virksomhet. Bl.a. skal materiell være lett tilgjengelig, slik at barna selv kan velge.

skal beskrive en kollektiv opplevelse av verden, men den enkeltes personlige og umiddelbare uttrykk, så finnes det ikke lengre en sann, entydig virkelighet, men en mer kompleks verden.

Intellekt – kreativitet – materialitet

Det spesielle i denne sammenhengen er at produsentene bak dokumentproduksjonen er psykisk utviklingshemmede. I følge Letty Jonsen (1990) er psykisk utviklingshemming at *"evnen til å lære og til å klare seg selv i samfunnet er svekket i større eller mindre grad"* (Floer, 2003:13). Videre tilføyer hun at bortsett fra dette, så er de ikke vesensforskjellige fra andre mennesker. De har følelser, ønsker, tanker og behov som alle andre, men de har ofte vanskelig for å få gitt verbale uttrykk for sine tanker og følelser. I følge Sverre Asmervik (1999) fører den intellektuelle svikten til en mangelfull evne i å abstrahere eller generalisere egne erfaringer, noe som gjør at de har vanskelig for å nyttiggjøre seg av erfaringer i nye situasjoner (ibid.).

Tidligere og kanskje fremdeles, blir skapertrang og kunstneriske evner knyttet til det intellektuelle. Nyere hjerneforskning har imidlertid vist at det kreative hjerneområdet fungerer uavhengig av det intellektuelle området, da de har forskjellige plasseringer i hjernen. Av den grunn er det ikke synonymt at en person med lærevansker også har problem med kreativiteten. Dette har igjen ført til en større forståelse for det pedagogiske og kunstneriske arbeidet blant psykisk utviklingshemmede.

Hvis man så ser bort fra det intellektuelle perspektivet, hva er det så som avgjør hva som er kunst eller ikke. I følge Umberto Eco, så må et verk ha et intendert betydningsmangfold som gjør at det skal kunne oppfattes som et verk (Eco, 1981:182). Dette er også i samsvar med Briet, som hevder at for at det skal være et dokument, så må det ha funksjon som et dokument. Lund er inne på samme tanken, men han har en videre oppfatning av hva som kan være et verk. I følge han, så er et hvert produsert dokument åpent for bruk, der bruken i stor grad er bestemmende av mottakeren selv (Lund, 1995:16).

Dette kan vanskeliggjøre rammene, for hvilke omstendigheter skal være med på å skissere grensene for hva som er kunst og hvem skal definere rammene?

Samlingen

Hovedvekten i kunstutstillingen er Trastadkunsten, men det er også en nasjonal kunstsamling bygget opp av arbeider av utviklingshemmede fra hele landet. En del utenlandske kunstnere er også representert. Til sammen utgjør den verdens største samling av kunst laget av psykisk utviklingshemmede.

Karly Mikalsens landsby
(Foto Karen H. Andreassen)



Det er en spennende samling med stor bredde i utvalg av stiluttrykk og metoder: linotrykk, malerier, broderier, keramikk osv. Gjennom forskjellige kunstuttrykk får man formidlet opplevelser, tanker, drømmer og hverdagserfaringer for eksempel gjennom skulpturer og bilder håndverksmessig utført med motiver fra både sjø og land, bibelhistorien og andre fortellinger. I det hele tatt, stor spennvidde i både utførelse og motivvalg fra det barnslige og naive til arbeider av høy kunstnerisk kvalitet.

Totaliteten

I dag består samlingen av 26.631 gjenstander der ca 16.000 er identifisert på 50 kunstnere. Dette er ikke den totale produserte mengden, for mye er gått tapt, ødelagt, gitt bort eller solgt underveis. Salgsinntektene førte igjen til at nytt formingsmaterieill kunne innkjøpes, og dette ga Trastad flere muligheter. I stedet for at leira ble klappet i hop ved enden av dagen, så ble gjenstandene tatt vare på og brent. Dette var en annen institusjonstenkning og verdisetting enn det som ellers hadde vært vanlig.

Magasinet



(Foto Karen H. Andreassen)

Dokumentregistrering

Et omfattende arbeid er nedlagt for å få registrert samlingen. Riksheim hadde under sine Amerika-opphold fattet interesse for Melvil Deweys klassifikasjonssystem, noe som ga seg utslag i en omfattende dokumentasjon der hver enkelt elev hadde egne mapper. I tillegg var det loggbøker og andre nedtegnelser. Med utgangspunkt i denne dokumentasjonen og sammen med kjennskap til hver enkelt elevs interesser og særpreg, kunne så mange av gjenstandene identifiseres. Legitimiteten ble således ivaretatt, slik at samlingen nå kan fremstå som autentisk.

Kunstgjenstandene er katalogisert etter hvilken tidsperiode de er produsert i.⁸ Således får man et innblikk i både sosialpolitisk historie og kunstnerisk utvikling. Ikke tilfeldig er det Torsteins fat og Herleiks keramikk som fremstår som symboler på det faglige, terapeutiske og pedagogiske arbeidet som foregikk på Trastad.

Fenomenet kunst som institusjon?

Hva – eller hvem er det som avgjør rammen for institusjonen kunst?

Flere av de utstilte kunstnerne ved Trastad Samlinger har fått opplæring ved deltakelse i kreative kurs eller innen kunstfaglig utdanning. De fleste med opplæring ved nærliggende bo- eller undervisningsinstitusjoner, men også gjennom undervisning tilrettelagt av profesjonelle kunstnere.⁹

I følge Danbolt, kan kunstnerstatus kun oppnås gjennom godkjenning av kunstfaglig utdanning, juryerende utstillinger, anerkjennelse av kompetente kunstkritikere og innkjøp av offentlige institusjoner og gallerier. I tillegg har medlemskap i kunstnerorganisasjoner vært et krav de siste 100 årene. (Danbolt, 1997.136) Ut ifra disse kriteriene, er det bare to av utstillerne som kan betegnes innenfor profesjonen kunstnere: Herleik Kristiansen og Torstein Nilsen.

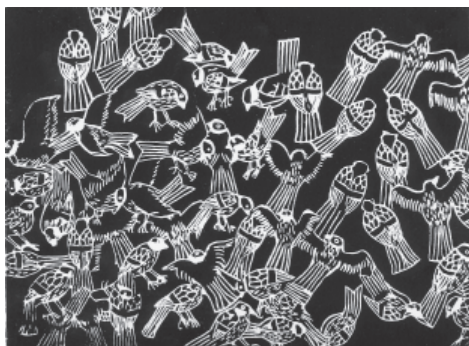
Herleik Kristiansen

Herleik ble født på Nesna i 1947 og kom til Trastad som ung tenåring. Muligens har han fått den beste kunstfaglige opplæring som noen utviklingshemmet i Norge har fått gjennom Riksheim. Ikke bare tilrettela hun undervisning, men hun tok han også med på reiser til f.eks. kunst- og håndverksskolene i Oslo og Bergen, Svolvær, Oslo og København. I nærmere 40 år har han arbeidet med forskjellige

8 1958-64: arbeidstrening/skoletilbud på "Margrethebo". Terapibyggget 1964-70. Trastadsenteret ble opprettet som yrkesklasser på Borkenes 1970-73. Integrert arbeidsvirksomhet i Harstad fra 1973-87.

9 Bl.a. Oddvar Løkse som er billedkunstner; grafiker og tegner og var tidligere formann i NBK.

kunstteknikker: grafikk, skulptur, men hovedsakelig keramikk. Herleik er også svært musikalsk anlagt.



*Herleiks fugler
(Foto Jostein Eldevik)*

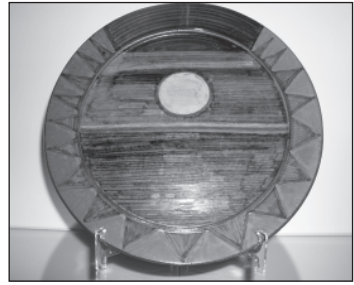
Herleik er en av de i Norge som behersker linoleumstrykk og det var derigjennom han oppnådde sin anerkjennelse som kunstner. Han arbeider gjerne i stort format, der han skjærer med kniv ut motiv som han ”ser” i sitt hode. Sagmuggen koster ikke av før motivet er ferdig skjært og han har aldri skjært feil. Motivene er først og fremst hentet fra naturen: fugler, dyr, trær og blader, men han har også religiøse motiv. Felles er hans utrolige evne til å formidle dybde, bevegelse og uendelighet. Han setter sammen og forenkler på en unik måte, noe som vitner om dyp innsikt og kunnskap om både motivvalg og formidlingsteknikk. I 1976 ble han medlem av Nordnorske Bildende Kunstnere (NNBK) og Norske Bildende Kunstnere (NBK). I tillegg er han juryerende anerkjent og er bl.a. innkjøpt av Norsk kulturråd, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Universitetet i Tromsø, Riksgalleriet og Nasjonalgalleriet.

Torstein Nilsen

Torstein ble født i Alta i 1948 og kom tidlig i barneårene til Trastad. Det var det ikke lett å få kontakt med Torstein, for hans verbale språk var lite utviklet. Torstein pleide å bevege hånden sin i sirkler. Dette utnyttet Riksheim med å gi han en leireklump som han kunne forme. Resultatet ble bl.a. nydelige dekorerte keramikkfat. Gjennom hennes opplæring og andre kunstnere som hun presenterte han for, utviklet Torstein sin kreativitet, og gjennom kunstuttrykkene fikk han

en mulighet til kommunikasjon og egen identitet.

Hovedsakelig arbeider Torstein med oljemalerier og keramikk. Han har et bredt spekter av motiv, men er spesielt glad i rette og runde former, noe som resulterer i bymotiv, jernbanespor og tog. Mange av hans bilder kan gjenkjennes, for han har fotografisk hukommelse. Gradvis har han gått over fra enkle til en mer komplekse og sammensatte bilder, og han liker også å arbeide i stort format. Torstein ble medlem av NBK og NNBK i 1977 og er bl.a. innkjøpt av Kunstindustrimuseet i Oslo og Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum.



(Foto Karen H. Andreassen)

Outsiders Art

Det moderne kunstbegrepet har gitt rom for andre fortolkninger, noe som åpner muligheten for å se på andres kreativitet som leverandør av kunst. En nytt begrep i denne sammenhengen er “Outsiders Art” som kan defineres som *”art created by people who are mentally ill or have intellectual and/or learning disabilities and who have leaved or are living at the edge of society”* (Prosjektbeskrivelsens pkt. II.2).¹⁰ Definisjonen inkluderer alle som i en eller annen form er mentalt syke, har intellektuelle og/eller andre lærevansker og som lever eller har levd på kanten av samfunnet. Det vil si at dette ikke bare åpner muligheten for psykisk utviklingshemmede, men også for andre grupper som tidligere har måttet stifte egne foreninger. Ved å åpne for en sådan kunstfortolkning, så er det også andre som kan betegnes som kunstnere. I den forbindelse vil jeg presentere: Audgunn Vilhelmsen og Wenche Nilsen.

10 Outsiders art er et europeisk prosjekt der samarbeidspartnerne er tre kunstgallerier i Danmark, Belgia og Tyskland. Sekretariatet befinner seg på “Gaia” i Danmark. Planlagt oppstart var høsten 2004 med vandre-utstilling i 2005, men foreløpig er det uten økonomiske midler fra EU.

Audgunn Vilhelmsen

(Foto Karen H. Andreassen)

Audgunn er født i Farsund i 1963 og bor der fremdeles. Hun bruker i hovedsak to hovedteknikker; oljepastell og/eller blyant, men har nå også begynt å sy. Hennes motiver er hentet fra hennes verden; huset, hagen, kattene, kjærligheten og



høytiden. Disse motivene gjentas i dypt personlige bilder som har verdier utenfor det å være fortellende og dekorative. Også hun visualiserer sine bilder i sitt hode, før de nedtegnes. Ofte tegner hun så intenst at det går hull i papiret. Audgunn har verksted sammen med en annen kunstner, som også er hennes lærer/veileder, og sammen har de hatt utstillinger på Galleri Lista fyr. Hun er innkjøpt av bl.a. Skagen Kunstforening og Høgskolen i Harstad.

Wenche Nilsen

Wenche er født i Alta i 1967 og bor der fremdeles. Hennes hovedteknikk er brodering med 3-tråds garn på stramei. Hun har vært med på flere utstillinger.

I følge Narve Fulsås kan en kilde utnyttas som både levning og beretning. (Fulsås, 2001:231f) I det første tilfellet kobles kilden til dens opphavsmann. Wenche komponerer egne mønstre og det er nesten alltid et menneske som fremstilles der enkelte sanser er fraværende. Muli-gens er dette selvportretter, da hun selv er døvstum. Den menneskelige utformingen eller hodefotingen, som figuren gjerne kalles innen førskolepedagogikken, har store variasjoner ut ifra de ulike periodene i hennes liv.



(Foto fra Kunstkatalogen til Trastad Samlinger 2002)

For videre analysering av dokumentet, studeres hver enkelt del, eks. fargevalg, motiv, komposisjon, utførelse. Innenfor mitt fagfelt kalles de enkelte delene *docem*.¹¹ Med andre ord er docem alltid *en del av* et dokument som ikke kan stå alene, og der dokumentet endres dersom docemet endres, dvs. at dersom fargevalget forandres, så endres Wenches broderi. Alle docemer er viktige, men har ikke nødvendigvis lik betydning. Innenfor fargelære, har fargevalg ulik betydning. Fargesymbolikk er f.eks. bruk av bestemte farger for å uttrykke sinnstilstand eller stemning. Hvitt oppfattes som renhetens farge, rødt som gleden eller blodet, ilden og kjærlighetens farge, mens fiolett er verdighetens, blått er uendeligheten og sort er sorgens farge. Det vil si at det er ikke tilfeldig eller uvesentlig hvilke farger som benyttes. Ved å foreta en komparativ analyse, kan man identifisere de ulike docemer og hvordan de forholder seg til hverandre. Således finner man ut hva det er produsenten ønsker å formidle med akkurat dette uttrykket.

I det andre tilfellet settes kilden i forhold til dens objekt dvs. ”noe utenfor sin opphavs-situasjon” (ibid.). Wenche er bevisst i sitt fargevalg og velger ofte klare og sterke farger, men hennes materialutvalg er svært begrenset. For å avhjelpe dette har Trastad Samlinger startet et prosjekt: ”Fargeglede”, der Trastad Samlinger vil bidra med midler til materiell og organisering av en vandreutstilling om 2 år sammen med kunstneren Svein-Arild Berntsen. Dette er nå mulig, siden Trastad Samlinger økonomisk ble sikret gjennom Den nordnorske kulturavtalen fra 1. juli 2004.

Hva er så Trastadkunsten en dokumentasjon på?

I følge Lund er et dokument *et resultat av en dokumentasjonsprosess*. (Lund, 1999:39) Det vil si at det er dokumentert ”noe” som i dette tilfellet har materialisert seg og som har funksjonalitet og blir presentert som kunst på Trastad. Likeså blir et dokument sjelden

11 Docembegrepet er utviklet av Niels Windfeld Lund. Informasjonen er hentet fra hans hjemmeside: <http://thedocumentacademy.hum.uit.no/students/niels.lund/dokvitnwl/documentation.html>

produsert alene. Ofte knyttes det sammen med andre dokumenter. Enten ved at de består av flere utgaver av samme dokument eller det kan være ulike typer medier som til sammen dokumenterer samme feltet, slik at de utgjør et *dokumentkompleks*: "[e]n flerhed af dokumenter, defineret efter forskellige kriterier, men som i alle tilfælde har en vis indbyrdes sammenhæng af interesse" (Lund, 1999:34). Ut fra denne definisjonen, tolker jeg kunst-gjenstandene som ble produsert på Trastad som et dokumentkompleks. De er et sett av helheter som kan stå alene, men som også har et innbyrdes utfyllende forhold til hverandre.

Får man så fram et spesielt bilde, en *forestilling* av hvordan livet på Trastad var? Trastad var "et samfunn i samfunnet". Det var en verden der arbeid, aktiviteter, glede, ensomhet og sorg var en del av hverdagen og der kunsten ga beboerne et "språklig" og materielt uttrykk til å formidle og kommunisere sine følelser og opplevelser.

*Herleik Kristiansens
nissesamling?
(Foto Karen H.
Andreassen)*



Som nevnt innledningsvis anser dokumentasjonsvitenskapen den kunstneriske prosessen som en *komplementær* prosess. Utvides kunstforståelsen ved kjennskap til kunstnerens biografiske og sosiale kontekst eller innskrenkes den? Hvilke midler ble brukt for å oppnå resultatene? Dette ønsker jeg å reflektere videre på i mitt prosjekt. Kanskje kan dokumentbegrepet være med på å utfordre kunstbegrepet. Det skal ikke jeg ta stilling til her. Det viktigste for meg er at Trastadkunsten *synliggjøres*. Det er en gryende interesse i samfunnet for kunst skapt utenfor tradisjonelle rammer. Dette må

utnyttes, for i det enkelte kunstverket, hva ligger det i det? Trastad Samlinger må fortsette med å bevare, forvalte, forske, formidle og dokumentere kunnskap om psykisk utviklingshemmede, slik at de oppnår den respekt og anerkjennelse som de har krav på.

Velkommen til Trastad Samlinger!

Litteraturliste

- Buckland, Michael K (1997): "What is a "Document"?" I *Journal of the American Society for Information Science* 48 (9) Kompendium: Dokumentasjonsvitenskapens felt?
- Danbolt, Gunnar: (1997) "Frå handverk til kunst". I *Norsk kunsthistorie. Bilde og skulptur frå vikingtid til i dag*. Kap. 10 s. 131-141
- Eco, Umberto (1981): "Leserens rolle" i Olsen, Michel og Gunver Kjelsrup (red.): *Værk og leser. En antologi om receptionsforskning* Borgen /Basis, København
- Eldevik, Jostein, Olav Vegge og Kjeld Ingebrigtsen (red.) (2004): *Nord-Norges Diakonistiftelse 1954-2004*, utgitt ifm.50-årsjubileet til NND
- Floer, Kristian og Tina Skudal (2003): *Kunstutdanning for mennesker med utviklingshemming*. Høgskolen i Harstads Skriftserie nr.3, Harstad
- Fulsås, Narve (2001): "Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet? Ein kritikk av kjeldekritikken" i *Historisk tidsskrift*, bind 80, s.231-246, Universitetsforlaget
- Gi oss lov og vi kan (en dag i institusjon)* (Min antagelse: medio 1970). Produsert av Centralfilm for Kirke- og utdanningsdepartementet, årstall ikke oppgitt. (30min)
- Johansen, Arne-Johan (1996): *Fra dårekiste til normalisert omsorg*. Høgskolen i Harstads skriftserie nr.1, Harstad
- Johnsen, Bjørn-Eirik: "Den profesjonelle hjelperen. På talefot med psykisk utviklingshemmede" I *Spesialpedagogikk* 0203 s.4-12
- Kjørup, Søren (1996): *Människovetenskaperna. Problem og traditioner i humanioras vetenskapsteori*, Roskilde Universitetsforlag kap.8,9 og 10
- Lehn, Anne Gerd (2004): *Institusjonskunst eller kunst i institusjon? Et essay om kunst som dokument*. Universitetet i Tromsø, Humanistisk fakultet, Institutt for kunst og litteratur
- Lehn, Anne Gerd (2004): *Kunstinstitusjon som dokumentinstitusjon? Et essay om Trastad Samlinger som dokumentinstitusjon*. UiTø, Hum.fak, IKL
- Lund, Niels Windfeld (1995): *Omrids af en humanistisk dokumentationsvidenskab*, UiTø

Lund, Niels Windfeld (1999): "Omrids af en dokumentationsvidenskab. I *Norsk Tidsskrift for Bibliotekforskning* nr.12, 4.årg. s. 24-47

Lund, Niels Windfeld (2000): "Du må dokumentere det – et essay om en mulig ny videnskab!" I *Ikoner* n.4 s.28-35

Rødahl, Gunnar (1972): *Trastad. Historien om Nord-Norges Åndssvakehjem*. Nord- og Sør-Hålogaland Bispedømmeråd

Trastad Samlinger – et kunst og kulturhus for psykisk utviklingshemmede. <http://www.museumsnett.no/trastad>

Trastad Samlinger: *Uten hemning*, Kunstkatalog trykket for TS

Anne Gerd Lehn er Cand. mag, utdannet som førskolelærer og bibliotekar, desuden utdanning indenfor administrasjon og ledelse samt kontorlag med økonomi. Hun studerer nu dokumentasjonsvitenskap ved Universitetet i Tromsø og har publisert artikler om dokumentasjonsvitenskap. (agerleh@online.no).

Hvordan har hverdagslivet vært for mennesker med utviklingshemming fra 1950-tallet og fram til i dag?

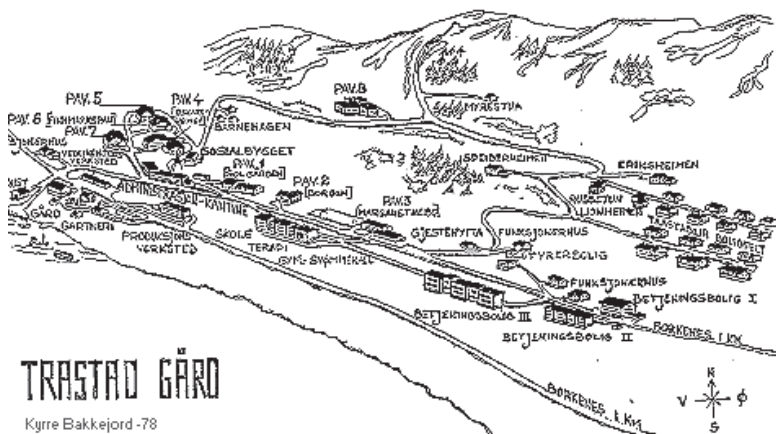
*Av Bjørn-Eirik Johnsen, Can.polit, Høgskolen i Harstad
Leif S. Lysvik, Can.mag, Høgskolen i Harstad*

Spørsmålsstillingen viser til et prosjekt høgskolen i Harstad institutt for vernepleierutdanning har startet opp i samarbeid med Trastad Samlinger.

Vernepleierutdanningen er en treårig utdanning på bachelornivå og konvertibel med universitetsstudier, som tar sikte på å utdanne folk som i hovedsak vil komme til å jobbe med utviklingshemmede. Trastad Samlinger består blant annet av et museum som holder til i en tidligere avdeling på en sentralinstitusjon for utviklingshemmede (<http://www.museumsnett.no/trastad/>). Museets oppgave er blant annet å dokumentere hvordan forholdene for utviklingshemmede var i Norge i perioden 1954-1990 – en periode der omsorgen i utgangspunktet ble bygd opp rundt store sentralinstitusjoner.

Om prosjektet

Før vi går i gang og beskriver prosjektet vi er gang med vil vi opplyse om at vi i det videre vil bruke en begrepsbruk som var aktuell innenfor den tidsrammen vi går inn i. Det vil si at utviklingshemmede som ble boende på Trastad gård ble innskrevet som pasienter. Derfor vil vi også benytte denne begrepsbruken når vi beskriver denne perioden. Fram til overgangen 1969-70 ble utviklingshemmede omtalt som åndssvake. Vi vil også bruke dette begrepet i vår videre presentasjon av arbeidet vi er gang med når vi befinner oss innenfor de tidsperioder der dette var aktuell begrepsbruk. Åndssvake var mennesker som ble målt til å ha en IQ mindre enn 55, og det var disse som i



TRASTAD GÅRD

Kyrre Bakkejord -78

Trastad Gård ligger i Kvæfjord kommune like ved kommunesenteret Borkenes.

utgangspunktet ble betraktet som ikke opplæringsdyktige og dermed kunne få plass for eksempel på Tastad Gård for stell, pleie og vern.

Prosjektet vi kaller for "*Livet på Trastad*" har som hovedmålsetting å dokumentere hvordan hverdagslivet inne på Nord-Norges første og største sentralinstitusjon artet seg.

I første omgang er vi ute etter å dokumentere hvordan hverdagslivet opplevdes av de som var innskrevet der som pasienter. Vi ønsker med andre ord å betrakte hverdagslivet på Trastad via øynene til en utviklingshemmet, fortalt av en utviklingshemmet. Hvordan var livet i avdelingene, hva gjorde de på fritiden, hvordan fikk de venner, hvordan ble de behandlet, hva tenker de om Trastad i dag, hva tenkte de om å bo på Trastad, hva husker de best fra Trastad osv. Poenget er at vi ønsker å finne fram til innsidehistorier fra Trastad Gård som dokumenterer førstehåndskunnskap om det å være en "Trastadpasient".

Denne dokumentasjonen har vi så vidt startet opp med og gjøres ved å videofilme intervju med ca. 12-15 personer (tallet er bare anslagsvis og kan bli utvidet) som i sin tid var innskrevet og bodde på, eller retttere hadde sin heim og sitt dagligliv og virke på Trastad i perioden 1954 til institusjonen ble nedlagt 01.01. 1991.

Vi er opptatt av at dette er et viktig og nødvendig arbeid som skal bidra med å kaste lys over deler av nyere norsk omsorgshistorie. Viktig og nødvendig fordi en person uten ettermæle og et folk uten historie har jo i realiteten, sett i etterkant, ikke eksistert. Dermed går påfølgende generasjoner glipp av muligheten til å ta lærdom av fortiden og bruke kunnskapen til å forstå nåtiden og sørge for at vi i fremtiden unngår de holmer og skjær vi tidligere har kjørt oss fast på. Fremtidens generasjoner risikerer med andre ord å repetere de feil som tidligere generasjoner gjorde. Når det gjelder utviklingshemmede har ikke de for vane å gripe verken ord eller penn. Derfor er det opp til andre å sørge for at også deres historier, slik de blir fortalt av dem selv, får en plass i samfunnsdebatten. Dermed bedriver vi som historieskrivere også en form for maktutøvelse, fordi vi i vår framstilling risikerer å omskape deres fortellinger om sitt liv slik vi mener de skal presenteres. Utfordringen for oss blir å faktisk skrive deres historie slik den framstår for dem selv, og ikke slik vi mener den skal være, i etterpåklokskapens lys. Derved risikerer vi at omsorgens egne aktører og den utviklingshemmedes egen historie i stor grad kan bli oversett. For å få øye på framtidens omsorg og framtidens aktører, og for at omsorgens aktører skal få øye på seg selv, kreves det mye historieskriving.

Så vidt vi har oversikt over pr. i dag er det i Norsk sammenheng gjort svært lite arbeid for systematisk å få tak i disse historiefortellingene. Tiden er i ferd med å renne ut, og dette historiske vinduet er i ferd med å lukke seg rett og slett fordi mange av informantene begynner å bli gamle.

Trastad Gård; den første institusjon for "åndssvake" i Nord-Norge.

Fram til 1954 hadde ikke Nord – Norge med sine ca. 415.000 mennesker noen institusjonsplasser til mennesker med utviklingshemming – eller åndssvake som var datidens betegnelse og fagterminologi.

Muligheten som familier med utviklingshemmede hadde, var å la disse bo hjemme og der familien selv stod ansvarlig for stell, pleie og skammen. Noen få fikk tilbud om institusjonsplass i Sør-Norge.

Vi har ikke antallet, men det må ha vært svært få, da det samlede antall institusjonsplasser for hele Norge i 1950 er oppgitt til 760 (Johansen 1996:45). Her er det også verdt å merke seg at avstanden fra for eksempel Tromsø, som er Nord Norges største by, til Oslo er ca. 1800 kilometer. Tilsvarende ca. avstanden fra Stockholm til Roma. Enda på midten av 1950 – tallet var havet og båten hovedkommunikasjonsmidlet mellom Nord og Sør i Norge.

1954 var bare 9 år etter krigens slutt i Norge og gjenreisingsoppgavene var mange, slik at selv i det sosialdemokratiske Norge, var det ikke det offentlige som tok initiativ til å se behovet eller fødte ideen om å realisere en institusjon – omsorg for utviklingshemmede i Nord Norge også. Dette ble gjort av private ildsjeler der den Norske kirke var den viktigste pådriver. Den mest fremtredende av disse ildsjelene var en ung prestefrue fra omlandet rundt Harstad (Sortland) som het Margrethe Wiig. Hun hadde på en tur til Klæbu pleiehjem¹ hvor hun skulle avlevere en liten jente med utviklingshemming opplevd at matroser og offiserer på båten hun reiste med nektet dem å sove i en lugar fordi jenta var for frastøtende. De ble henvist til å sove i fyllearenesten. De ønsket heller ikke at jenta skulle vise seg på dekk sammen med de andre passasjerene. Dette gjorde prestefruen såpass opprørt at da hun hadde fått avlevert den unge jenta til Klæbu pleiehjem var hun fast bestemt på å få til et lignende pleiehjem i Nord. Etter mye jobbing opp mot blant annet helsedirektoratet fikk hun i 1948 dets støtte til å etablere et pleiehjem for åndssvake også i Nord – Norge. Det som imidlertid var helt klart fra det offentliges side var at midlene i all hovedsak måtte samles inn fra private kilder.

Prestene sammen med menighetsrådene mobiliserte og den første innsamlingslisten hadde overskrift ”Hjertelag – Samfunnssak”. Aksjonen ble godt mottatt av hele landsdelen og pengene begynte å strømme inn. I 1951 ble en stor bondegård med navnet Trastad ervervet for kr. 100.000. Derav navnet Trastad Gård. Behovet ble da anslått til ca. 60 senger som det het den gangen, mens det fra

1 Klæbu pleiehjem var en institusjon for midt Norge og lå rett utenfor Trondheim.

offentlig hold ble anslått til og gitt godkjenning til 600 plasser. Ut i fra befolkningsgrunnlaget som den gangen (1. januar 1954) var 415.770 til sammen for de tre nordligste fylkene, Nordland, Troms og Finnmark, er nok tallene gitt fra offentlig hold det mest korrekte selv om dette også nok lå langt under det reelle behovet for landsdelen sett under ett.

Idealisme og dugnadsånd kan være en brukbar karakteristikk av det som videre skjedde. En rekke innsamlingsaksjoner ble iverksatt de påfølgende årene. Slagord som "En neve ull fra hver sau i Hålogaland", gav 11 tonn ull og det kom etter hvert de reneste nødrop fra prestegårdene rundt omkring i distriktene om at de hold på å drukne i ull. De sies at du på grunn av lukten, visste om du var i nærheten av en prestegård. Andre slagord var "en skrei fra hver lofotkar (fisker i Nord-Norge)" og "en liter melk fra hver ku". Til sammen innbrakte disse og andre innsamlingsaksjoner (sett med datidens øyne) betydelige beløp. Fram til 1970 bidro den Nord-Norske befolkning med ca. 9 millioner kroner (Johansen 1995: 86-94).

I 1954 var den første avdelingen ferdigstilt og i løpet av kort tid (2 mnd.) ble 30 "pasienter" innskrevet på Trastad Gård og flyttet inn i det som ble hetende Paviljong 1, eller "Solgården". Navnet, Solgården, er muligens å forstå som en illustrasjon på den optimisme, glede og forventning som lå til det som var skapt.

Fram til 1972 ble det så bygd minst en ny avdeling eller paviljong hvert eneste år. Fra 1954 og fram til 1972 var det i et samfunnshistorisk perspektiv en nærmest eksplosiv utbygging av Trastad. I løpet av en 18-årsperiode ble Trastad bygd opp fra 0 til 375 pasienter. Anslagsvis var det i 1972 rundt 271 stillingshjemler for institusjonen. Brutt opp i deltidsstillinger blir dette til sammen mange folk som hadde sitt daglige virke på Trastad. Gradvis utviklet Trastadssystemet seg til å bli et eget samfunn innen samfunnet. Det ble en institusjon slik vi alle kjenner dem, med alle fasiliteter tilgjengelig innenfor institusjonsområdet foruten egen nærbutikk. Nye planer forelå og ytterligere paviljonger skulle bygges – planer om utvidelse til opp mot 600 pasienter.

Slik ble det ikke!

I Norge oppga man antallet sengeplasser når man skulle si noe om datidens omsorg for utviklingshemmede, og allerede fra midten av 60 – tallet og utover kom det etter hvert en sterk kritikk av denne ”sengetellingen” og man begynte i det offentlige rom å ta i bruk ord som menneskeverd og normalisering når man debatterte omsorg for utviklingshemmede. I 1973 kom det en NOU som het ” Omsorgen for psykisk utviklingshemmede” (også kalt Lossius I etter personen som var leder av utvalget). NOUen avdekket flere uverdige forhold innenfor institusjonsomsorgen. Så senere, først på 1980-tallet kom det en ny NOU – en oppfølger som fikk navnet Lossius II – også denne satte fingeren på svært klandreverdige forhold innefor institusjonsomsorgen og konkluderte med at denne type omsorg ikke var noe Norge kunne være bekjent med. Og at utvalget blant annet på bakgrunn av Norges grunnlov som sier at *”alle mennesker i det Norske samfunn er likeverdige ene og alene fordi de er mennesker”* ikke fant å kunne forsvare å skille ut utviklingshemmede og tilby de et liv i institusjoner ene og alene fordi de var diagnostisert som utviklingshemmede. Utvalget konkluderte med en styrt avvikling av institusjonsomsorgen innen 01.01.1991. Slik ble det!, og med forbausende lite motargumenter.

For Trastad Gård sitt vedkommende betyr dette, som nevnt, at det var en særdeles rask oppbygging som tok 18 år og en like rask – for ikke å si enda raskere nedbygging i og med at institusjonsdriften ble bestemt avvirket i 1988. Både i et historisk og et samfunnsperspektiv er dette kort tid. Først 18 år med en, i hvert fall tilsynelatende samstemthet rundt institusjonsdrift. Deretter 18 år med en tiltakende endring av synet på institusjonsdrift inntil man i 1988 formelt sett, hadde snudd 180 grader og bestemte seg for å avvikle driften.

Hva har vi funnet så langt?

Så langt har vi gjennomført en ”første runde” med 7 personer som har bodd relativt lenge på Trastad. Alle som ble innskrevet på Trastad fikk et løpenummer, og det forbauser oss at alle de syv vi har intervjuet er i stand til å huske nummeret sitt. Det vil si alle visste de hadde et nummer, og de fleste klarte å gjengi det. Den av de vi

har snakka med som har lengst fartstid og lavest løpenummer har bodd der siden Trastad åpnet sine porter i 1954. Alle de vi har snakka med kom til Trastad før eller rundt midten av 1960-tallet. Det betyr at flesteparten har opplevd overgangen fra det å bo på såkalte storavdelinger med mange pasienter og sovesaler og få pleiere til å fortsatt bo på store avdelinger men med flere pleiere og mindre soverom (1-3 på rommet). Etter hvert, rundt midt på 80-tallet, bodde de fleste i avdelinger der det bodde ca. 10 andre pasienter. En delte rom med en annen og tre hadde egne rom. Ingen hadde tilgang til eget/ privat dusj og toalett. To av dem vi har intervjuet hadde på midten av 1980-tallet, på grunn av "utfordrende adferd", opplevd å bo i "enmanns-avdelinger", bygd som "hytter" inne på institusjonsområdet. Disse hadde tilgang til eget bad og toalett, men hadde ikke egne nøkler til bad og toalettdør samt inngangsdør på hytten.

Før vi startet opp intervjuene hadde vi, på bakgrunn av egne erfaringer som pleiere og senere miljøarbeidere ved institusjonen samt på bakgrunn av det vi har lest om institusjoner og institusjonsdrift, nok forventninger om å få presentert historier fulle av indignasjon, sinne og fortvilelse over den situasjonen de hadde befunnet seg i. Vi hadde forventninger om å bli fortalt med, det vi ville godtatt som, berettiget harme omkring overgrepene og den urettferdige behandlingen de hadde måttet finne seg i. Det har vi ikke funnet! Det vil si vi har funnet beretninger om det vi må kalle for overgrep og det vi vil kalle for dårlig behandling, men vi finner ingen harmdirrende røster. Vi finner ingen som slår seg brystet og utgyter sin rettferdige harme over det livet de ble tvunget til å leve. En uttalelse som illustrerer dette ganske godt, er en av informantene i det han snakker om hvordan det var inne på en av avdelingene han hadde bodd på og han er i ferd med å si noe om venner og det å gå på besøk til hverandre hvor på han, for oss virker det som om han tilfeldig og uten noe slags negative følelser, nevner at dersom *de oppførte seg ordentlig og ikke hadde gjort noe galt fikk gå fritt*. To andre bekrefter på direkte spørsmål at de *pleide å bli reimet fast til sengen når de oppførte seg dårlig*. Vi er undrende til hvorfor disse utsagnene ikke følges av tydelige følelser som bekrefter den urettferdighet og krenkelse de har vært utsatt for. Vi vil ikke her, og så tidlig i prosessen, gi oss ut på noen

dyptpløyende analyse av dette spørsmålet, men en mulig måte å forstå denne tilsynelatende akseptering av pleiernes behandling er at det innenfor institusjonenes rammer fram til et stykke inn på 1970-tallet var normalt, som åndssvak, å bli oppdratt og kontrollert på denne måten. De ”snille” fikk gå fritt, og de ”slemme” ble låst inne. Slik var det bare, det var en del av hverdagen og ikke noe å bry seg med. De vi har intervjuet har som nevnt, alle bodd på Trastad siden de var barn. Det er tenkelig at de derfor relativt ukritisk har tatt opp i seg det språk og handlinger deres nærmeste foresatte, pleierne, brukte når de omtalte og omgikk dem. Dersom det er slik har vi et grunnlag for å påstå at i alle fall våre informanter er lært opp til, gjennom oppdragelsesmetoder som straff og belønning, å betrakte seg selv via pleierne sine øyne. De er oppdratt til å bli en utviklingshemmet slik de Andre (pleierne) forstod at utviklingshemmede var. I denne forbindelse er det nærliggende å nevne at passivitet blir av flere hevdet å være et typisk kjennetegn ved mange utviklingshemmede, i lys av det ovenfor beskrevne er det også mulig å forstå denne passivitet som et resultat av den behandling de har vært utsatt for. Altså at det å være passiv eller rolig, for mange, var den mest hensiktsmessige måten å håndtere livet som åndssvak inne på et åndssvakehjem. At denne prosessen har bestått av mange og kompliserte følelsesmessige og (ubevisste) kognitive erkjennelser skal heller ikke underkjennes, men resultat, kan det se ut til, er at de har godtatt dette. Ved at de har akseptert en deling mellom oss (i dette tilfellet de utviklingshemmede) og dem (pleierne) har de godtatt sin skjebne som underlegen. Så langt er dette et sentralt poeng for oss. Pleierne er de som vet best og kan, mens de er ”syke” individer som ikke vet sitt eget beste. De har kjøpt pleiernes sosiale representasjoner av ”hvem de er”. Flesteparten av ”pasientene” på Trastad Gård stod i tillegg på en eller annen form for tung medisiner i form av psykofarmaka. Klare signaler om at de var syke, farlige og uberegnelige og derfor måtte passes på. I tillegg gir jo også bygningene og selve innredningen av paviljongene tydelige signaler om at de måtte passes på. Blant annet var det vanlig at det til hver avdeling lå en egen luftegård der de åndssvake tilbrakte store deler av dagen bak høye gjerder, under direkte tilsyn fra vinduene inne på avdelingene. Tilsvarende var det

vinduer mellom stue kjøkken og mellom nattevaktrom og samtlige soverom. Fotreimer på sengene og møblelement som var skrudd fast i gulv og vegg. Mulighet for privatliv var nærmest lik null fordi soverommene ble avlåst om dagen og fornødende ble gjort for åpne dører inne på badet.

Det er ikke slik at vi med dette ønsker å ”henge ut” eller sette pleierne i ”gapestokken”. NEI, det er ikke slik at vi mener dette er gjort av vond vilje i den hensikt å gjøre noe vondt mot de som bodde på Trastad. Heller motsatt, Trastad er jo tuftet på et Kristent fundament hvor barmhjertelighetsgjerninger overfor de svake i samfunnet er en grunnpilar. Vi har ingen grunn til å betvile de gode hensiktene bak Trastad Gård, men vi trenger en forklaring som gir mening. For oss ble det naturlig å se tilbake på kulturhistorien og den kulturhistoriske ballast vi alle drar med oss. Denne kulturhistoriske ballasten er en taus og uartikulert kunnskap som, billedlig sagt, noen ganger får oss til å oppføre oss lik fisken i vannet og i andre sammenhenger lik fisken på land. Denne kulturelt betingede kunnskapen, er i sitt vesen ureflektert og ubevisst fordi den preges inn i oss alle via det liv vi lever innenfor den kulturen vi er en del av, og vil sette sitt preg på alle våre handlinger. Det at kunnskapen er ubevisst og altså ikke umiddelbart tilgjengelig gjør oss på mange måter husblinde innenfor vår egen kultur, fordi vi ikke er i stand til stille spørsmål ved egne handlinger. Man spør ikke om det man gjør er holdbart så lenge det er brukbart og alle andre i tillegg gjør det. I Norge og sikkert også i Norden for øvrig har vi jo en tusenårig historie der utviklingshemmede forbindes med det å være en byrde og skam både for familie og samfunn, som djevelens verk, som resultat av arvesynd, de har blitt vurdert som en fare og trussel mot det bestående samfunn og de har blitt vurdert og framstilt på linje med dyr, eller med dyriske trekk. Vi er blitt fortalt at da Trastad ble etablert gikk det rykter i Harstad (nærmeste by) om at på Trastad bodde det mennesker med fuglehoder. Denne kulturelt betingede ballast, tause kunnskapen, sitter i ryggmargen hos folk flest innenfor kulturen. Denne type kunnskap gjør oss både seende og blinde på samme tid. Den gjør oss seende fordi den gjør det mulig for oss å forstå den verden som omgir oss, men den gjør oss samtidig blinde for den andre sine forståelser av

verden og seg selv (Nergård 1994). Pleierne har med seg et kulturelt betinget bilde av hvem den åndssvake er, dette bilde blir synlig i møtet med den åndssvake som handlinger, som en sosial representasjon, av hvem den åndssvake er. I og med at personalet var de som hadde makt og midler til å bestemme nær sagt i stort og smått, var det pleiernes representasjoner som ble gyldige. Det var pleiernes forståelser som "vant kampen" om identiteten og selvbildet til den åndssvake. Datidens åndssvake ble møtt som uønsket i storsamfunnet og hadde heller ikke tilgang på andre fortellinger eller diskurser som kunne gi de et annet grunnlag for selvforståelse.

En annen sak vi vil kommentere på etter å ha snakket med disse 7 informantene relaterer seg til et begrep som på norsk blir "Ja-siing". Det er en norsk anerkjent forsker, Jan Tøssebro, som først lanserte dette begrepet (Tøssebro 1989), og da som en metodebetenkning i forhold til å intervju utviklingshemmede. Han mente at utviklingshemmede på grunn av sin avhengighet av andre, hadde en større tendens enn folk flest til å snakke bekreftende til, og være enig i, eller å si "Ja" til en forsker/ intervjuer som ville hente ut kunnskap fra den utviklingshemmede selv og at en derfor heller, i forskningsøyemed, kunne snakke med personer som kjente den utviklingshemmede, fordi en da vil fremskaffe mer pålitelige data. Eksempelvis nærpersoner eller såkalte primærkontakter. Vi har erfart at flere av dem vi snakker med gjerne vil svare bekreftende på våre spørsmål, men vi er ikke overbeviste om at dette er et såpass fremtredende trekk at vi ikke kan stole på dem som gode og ærlige informanter, fordi vi også har erfart at måten vi stiller spørsmålene på er av stor betydning. Dersom vi for eksempel i løpet av intervjuet spør, "var det dumt at du måtte gå på morgenandakt hver dag?" vil det være lettere å svare ja på dette spørsmålet enn om vi for eksempel spurte "hva synes du om å gå morgenandakten?". Eller enda bedre "hva gjorde dere på morgenandakten?", "Hvem pleide å være der?" "Var det noen som ikke gikk på andakt?", "Hva gjorde de i stedet?". Det vi sier er i grunnen at våre informanter er som folk flest, de svarer ut i fra de spørsmål de får og ut i fra situasjonen slik de oppfatter den. Det blir med ord andre påtakelig for oss, med erfaring fra institusjonsomsorgen og de bilder vi har med oss av pasientene derifra, hvor normale og men-

neskelige de framstår for oss når vi møter dem ansikt til ansikt og i helt andre betingelser enn de vi sist husker dem i fra. Vi sier ikke at annerledesheten deres er borte, men vi sier at de menneskelige sidene fra ønsket om å ta seg godt ut til det å være usikker – i form av stamming – framfor et kamera og i en intervjusituasjon var det som preget vår forståelse av det vi så og hørte. Inne på en avdeling ville disse trivialitetene fort bli tolket negativt og påklistret den enkelte som en personlig egenskap sett i lys av utviklingshemmingen. Da er det ikke langt til kategoriseringer av væremåten som for eksempel i denne forbindelse kunne blitt til: ”Pyntedokka” eller ”Stammehøvdingen”. De oppførte seg utviklingshemmet, eller sagt med terminologien fra 1960 – tallet. De oppførte seg åndssvakt. Fanget i dette nettet av kategoriseringer og individualisering av egen væremåte bekrefter de overfor pleierne og seg selv, sin egen åndssvakhet. Med andre ord våre sosiale representasjoner, også av oss selv, formes innenfor den kontekst samhandlingen finner sted i. Kanskje er dette det sterkeste inntrykket vårt så langt eller kort i prosessen: De virker jo så annerledes normale og menneskelige enn det vi er i stand til å erindre fra vår egen tid som pleiere inne på institusjonen.

Litteraturliste

- Folkestad Helge (2004): *Institusjonalisert hverdagsliv*, avhandling for dr.politgraden, Høgskolen i Bergen.
- Johansen A.J (1995): *Fra dårekiste til Normalisert omsorg*, i skriftserien fra Høgskolen i Harstad
- Johansen A.J (1996): *Nord – Norges åndssvakehjem Trastad Gård*, Trykksentralen Harstad
- Nergård, J.I. (1994): *DET SKJULTE NORD-NORGE*. Ad Notam Gyldendal, Oslo
- Syse, Aslak (1995): *Rettsikkerhet og livskvalitet for utviklingshemmete*. Ad Notam, Gyldendal
- Tøssebro, Jan (1989): *Metodespørsmål ved undersøkelse av velferdsendringer for psykisk utviklingshemmede*. Notat nr. 3, Vernepleierhøgskolen i Sør-Trøndelag 1989.

Bjørn-Eirik Johnsen, Can.polit, Høgskolen i Harstad (Harstad University College) e-post: bjorn-eirik.johnsen@hih.no

Leif S. Lysvik, Can.mag, Høgskolen i Harstad (Harstad University College) e-post: leif.lysvik@hih.no

Handicaphistoriske kilder i Danmark

*Af arkivar Christian Larsen,
Rigsarkivet*

Fra kurvemager til gårdejer

I december 1870 ankom den 12-årige Lars Vilhelm Jørgensen til Det Kongelige Blindeinstitut i København.¹ Han var født i Refshale på Lolland i 1858 som søn af gårdejer Jørgen Madsen. Lars Vilhelm var i 6-års alderen blevet blind som følge af kirtelsyge, men kunne dog se lys og farve om dagen. Ved sin optagelse på Blindeinstituttet blev han sat i forberedelsesklassen, hvor han uden tvivl var en dygtig elev. Ved eksamen i maj 1871 var hans hovedkarakter Mg?, og han var nr. 5 i klassen. Han blev derfor oprykket i 1. klasse og sat til at lære kurvemagerhåndværket. Hel artig var Lars Vilhelm dog ikke, og forstander Johs. Moldenhawer måtte skrive til faderen om sønnens opførsel.

I Lars Vilhelms sagsmappe ligger følgende svar fra Jørgen Madsen, dateret 23. marts 1875:

"Deres meget ærede af 16de dennes har jeg modtaget og ser deraf, at min Søn gjentagne Gange har forset sig mod sine højtærede Foresatte. Jeg bringer Dem herved min dybeste Tak, fordi De viser mig den Opmærksomhed at underrette mig derom. Det bedrøver jo Forældre at høre at et Barn opfører sig ulydigt, men det er da ogsaa mit Haab, at naar Lars Vilhelm ved, hvormeget han har gjort mig imod ved at overtræde Deres Befalinger, han da for

1 Artiklen er en let udvidet udgave af det indlæg, som jeg holdt på 5. Nordiske Handicaphistoriske Konference i Nynäshamn 25. september 2004. Indlægget bygger i vid udstrækning på min artikel "Handicaparkiver - også en rig kilde for personallhistorikere" i Personallhistorisk Tidsskrift 2002, nr. 2, s. 227-244.

Fremtiden vil lade sligt fare. At han i andre Henseender opfører sig godt er mig jo en stor Glæde at høre. Jeg har tilskrevet ham og paa det indstændigste foreholdt ham det utilladelige i hans Opførsel imod Dem, hvem han har saa meget at takke for (...) "

Efter syv års undervisning og erhvervsuddannelse som kurvemager afgik den 19-årige Lars Vilhelm den 4. juni 1877 fra instituttet med fine karakterer. Han tog hjem til sine forældre, der havde anlagt en pileplantage, ligesom faderen gav ham det fornødne værktøj. Instituttet gav ham en fløjte. I protokollen over afgåede elever noteredes det under 1878, at *"Det gaaer ham rigtig godt. Han har god Afsætning"*.

Dette bekræftes også af Lars Vilhelms eget brev i maj 1879 til forstander Moldenhawer. Brevet er skrevet på det guldbergske skriveapparat, der gjorde blinde i stand til at skrive en letlæselig blyantskrift (uden forskel på store og små bogstaver). Lars Vilhelm undskylder, at han først nu skriver, men der har været meget arbejde, *"noget som jeg aldeles ikke havde ventet, da jeg forlod instituttet, fordi byen her jo ligger noget afsides og kun en lidet befærdet bivei fører her igiennem. mit meste arbeide har jeg da ogsaa fra maribo, som jeg har faaet igeennem forskellige bekjendtskaber og ved anbefalinger af disse, og som vistnok skyldes den omstændighed, at jeg sælger mine kurve lidt billigere end man kan købe dem i maribo (...) "*. Tilmed fik han sine materialer gratis, så der kom en forholdsvis pæn fortjeneste ud af arbejdet.

I slutningen af 1880'erne blev Lars Vilhelm gift og fik senere tre sønner, der købte en gård til ham. Lars Vilhelm Jørgensen døde i 1946, 81 år gammel.

Fra Gammel Bakkehus til Ebberødgård

Få år efter at Lars Vilhelm var begyndt på Blindeinstituttet, blev den jævnaldrende Christine Schiøtz optaget på Gammel Bakkehus i København, en institution for åndssvage børn. Hendes liv kom til at forme sig væsentligt anderledes end Lars Vilhelms. Christine var født i 1865 i København og datter af gæstgiver Frederik Christian Schiøtt

og hustru. Faderen så Christine ikke meget til, eftersom han i 1868 rejste alene til Amerika uden senere at give lyd fra sig. Christines handicap var krampeanfald eller med moderne betegnelse: epilepsi. Allerede fra ½ års alderen blev hun angrebet af kramper med jævne mellemrum, og det fortsatte op igennem barndommen.

I juni 1874 anbragtes Christine så på Gl. Bakkehus. Ved hendes optagelse blev hun beskrevet således: *"Hun er ret proportioneret men lille og undersætsig af Vækst, har gode Sandser, kan frit bevæge sig, men har kun vilkaarlig Brug af venstre Arm og Haand, da en Svækkelse i højre Legemshalvdel overhovedet især har ramt højre Overextremitet, som hun kun meget ufuldstændigt formaar at bruge"*. Hun havde nogle udtalefejl, men ikke anderledes end dem man traf hos andre småbørn, og hun forstod tiltale, *"men vil, naar man taler til hende, gjerne skeje ud og gjøre uvedkommende Spørgsmaal og Bemærkninger, som hun atter slipper for at springe over til noget andet. Hun husker ret godt, ogsaa Melodier og Tekst men røber kun ringe Dømmekraft"*.

Christine havde uden resultat været sat i en almindelig skole, men på Gl. Bakkehus forsøgte man at give hende undervisning. Børnene blev undervist i religion, håndgerning/sløjd, tegning, geografi, sang og dans. Den trykte årsberetning for 1878/79 fortæller os, at hun havde lært en del bibelske fortællinger, trosartiklerne, budene og Fadervor, kunne en del smådigte udenad og læste uden at bogstavere lettere sætninger. Der var ligeledes sket lidt fremgang i geografi, tælling og tallæsning. *"Med venstre Haand har hun lært at skrive nogle faa Tal og Bogstaver, men daarligt, hvorimod hun trods sin fuldstændige Lamhed i højre Haand har drevet det til at strikke ganske ordentligt. Tekst og Melodi til en Mængde Sange har hun lært og synger gjerne"*. Hendes letbevægelige sind var mest stemt for glæde og lystighed, men hun blev hurtigt såret. Af og til var der *"Heftigsudbrud og Uartigheder, men i det hele har man dog Grund til at være tilfreds med hendes Opførsel"*.

En notits i elevprotokollen en del år senere, i 1887, viser, at hun bevarede det gode sind, men stadig fik raserianfald. Christine kunne dog selv mærke, når disse var på vej, og bad om at komme i spænde-trøje; når så det værste var overstået, sagde hun: *"Nu tror jeg, jeg kan*

undvære Spændetrojen". I 1892 overførtes hun som en af de første til den nyligt indviede Ebberødgård i Nordsjælland, der var en afdeling under Gammel Bakkehus og beregnet som arbejds- og plejehjem. Størstedelen af de epileptiske elever forblev inden for åndssvageforsorgen, og Christine døde på Ebberødgård i 1921, 56 år gammel.

Disse to biografier er blot eksempler på de mange livshistorier, der gemmer sig i de danske landsarkivers store handicaparkiver, det vil sige arkiverne fra de tidligere særforsorgsinstitutioner. Åndssvageforsorgen har generelt de fyldigste og mest omfangsrige arkiver; således fylder Ebberødgårds arkiv 91 hyldemeter og Gammel Bakkehus 38 hyldemeter. Fra Det Kgl. Blindeinstitut er der for perioden indtil 1980 afleveret 70 hyldemeter. I det følgende skal der gives eksempler på, hvad disse arkiver rummer.

Fra privat til offentlig forsorg

Det er først i begyndelsen af 1800-tallet, at der begynder at komme en institutionaliseret forsorg for handicappede personer i Danmark. Før den tid vil vi kunne træffe dem i fattigprotokoller, folketællinger og kirkebøger. Tager vi f.eks. folketællingen 1801 for Ringkøbing Amt i Jylland, finder vi 48 blinde personer, hvoraf de 29 nød almisser som eksempelvis den 48-årige husmand Chresten Chrestensen, der boede i Munkelund (Ikast Sogn) sammen med sin søster Margrethe Chrestensdatter på 59. Begge var almisselemmer. I Sønderby (nordvest for Ringkøbing) blev Anne Nielsdatter, 33 år, betegnet som "Krøbling og blind". Hun opholdt sig sammen med faderen Niels Mortensen hos søsteren Maren og dennes mand Iver Tullesen. Selvom den jævnaldrende Anne Kristine Pedersdatter på 34 år var blind, noteredes det: "kand dog noget med Hænderne fortiene". Anne Kristine boede hos moderen Karen Andersdatter (70 år) og dennes 2. mand Christen Jensen (40 år), der var selvejerbonde i Sønderby ved Nisum Fjord.

I løbet af 1800-tallet blev de store centrale særforsorgsinstitutioner grundlagt, hvorved det blev muligt at tage bedre hånd om handicappede og at give dem uddannelse og oplæring. Ved hjælp af en erhvervsuddannelse kunne handicappede personer skabe sig

en selvstændig tilværelse uden for fattigvæsenets og institutionens rammer, som det var tilfældet med Lars Vilhelm Jørgensen.

Døvstummeinstituttet i København, grundlagt i 1807, var den første af denne slags institutioner. Formål med instituttet var de "Døvstummes Dannelse til Brugbarhed for det borgerlige Liv". Dette skulle ske ved at give dem undervisning og oplære dem i et håndværk, for pigernes vedkommende som tjenestepiger, så de kunne blive selvforsørgende.

Instituttet kom til at danne forbillede for det blindeinstitut, som logen Kjæde-Ordenen oprettede i 1811. Initiativtageren, C.F. Brorson, kunne henvise til Døvstummeinstituttet i sin plan for et blindeinstitut, hvis formål skulle være at "opdrage Staten nyttige og dydige Borgere". Eleverne skulle have undervisning i skolefag og lære et håndværk, så de kunne forsørge sig selv, når de forlod instituttet. Blindeinstituttet blev drevet i privat regi frem til 1858, hvor staten overtog instituttet og senere (1898) udvidede det med en forskole på Røsnæs i Nordvestsjælland. Ordenen oprettede desuden et arbejds-hjem for blinde i 1825 (nedlagt 1971), et asyl for blinde børn i 1861, der lukkede i 1914, og drev i 1930'erne og 1940'erne en husholdningsskole for blinde.

Endelig oprettedes i 1855 Gammel Bakkehus. Anstalten var beregnet for "idiotiske, svagsindige og epileptiske Børn i en Alder af 5-15 Aar, naar deres Tilstand giver Haab om Helbredelse eller Forbedring". Anstalten blev i 1862 udvidet og delt i to afdelinger: en opdragelsesafdeling for idiotiske børn og en plejeanstalt, som skulle være "et Tilflugtssted for ældre Idioter" af begge køn. I 1892 blev Ebberødgård oprettet i tilknytning til Gammel Bakkehus som arbejds- og plejehjem, og hertil blev overført alle såkaldt ikke-underviselige patienter, deriblandt Christine Schiøtz.

Eleveprotokollerne

Hovedstammen i handicaparkiverne er elevmaterialet, dvs. elevprotokoller og elevmapper. I Ebberødgårds arkiv gemmer der sig mange tusinde skæbner i de 400 pakker klientsager fra institutionens første 48 år. De to biografier, denne artikel blev indledt med, er skrevet på

grundlag af det spændende elevmateriale. Elevprotokollen rummer en række grundlæggende oplysninger om eleven (senere også kaldet klient og deraf klientprotokoller): navn, fødested, fødedato/alder, hvornår optaget i og udgået fra institutionen samt bemærkninger om opholdet i institutioner.

Udover elevprotokollen har man også på mange institutioner haft elevmapper, hvor der ligger, hvad man kan kalde "bilag" til protokollen. Det kan være attester, der var nødvendige i forbindelse med optagelse, papirer der knytter sig til institutionsopholdet eller livet efter institutionen. Sådanne elevmapper finder vi bl.a. i Blindeinstituttets arkiv, hvor sagsmappen på Lars Vilhelm Jørgensen indeholder dåbsattester, erklæringer fra den lokale læge og fra skolelæreren, breve fra faderen og fra Lars Vilhelm samt et avisudklip fra *Lolands Posten* 26. august 1946 med nekrologen over Lars Vilhelm. I en anden, tilfældigt udvalgt, elevmappe på pigen Marie Ejlersen fra Emtekær nord for Assens på Fyn, elev 1903-1912, ligger faderens ansøgning 1903 om datterens optagelse samt lægeattest og udtalelse fra den lokale lærer. Desuden finder vi en notits fra Blindeinstituttets læge 1905 om, at Marie burde sendes på instituttets forskole på Røsnæs, da hun led af stærk hovedpine.

Ved optagelsen på Gammel Bakkehus skulle der udfyldes et skema med 27 spørgsmål af den lokale præst og læge. Dette skema er desværre ikke bevaret for Christine Schiøtzs vedkommende, men er det til gengæld for Marie Charlotte Amalie Sandrue, der blev optaget som elev nr. 7 i 1855. Hun stammede fra Stege på Møn, hvor hendes fader var værtshusholder. Marie var på det tidspunkt 11 år gammel. Institutionen ønskede oplysninger, om der var arvelige sindssygdomme i familien, om omstændighederne i forbindelse med svangerskab og fødsel, om barnets fysik (f.eks. "Hovedets Dannelse, dets Omfang, Længden af de forskellige Diametre"), om barnets åndelige udvikling og almindelige adfærd. Sognepræst D. Smith og distriktslæge H. Mackeprang kunne oplyse, at der ikke på den mødrene side havde været sindssygdom, men at hendes farfader havde lidt af afsindighed i sine sidste år. Maries fødsel forløb fint, ligesom opvæksten havde været normal, bortset fra at *"Hun synes ret at udvikle sig noget langsommere end andre Børn, men man blev dog*

først opmærksom derpaa senere da hun var hen ved 3 Aar gammel", skrev lægen. Hun var heller ikke misdannet. Marie var et fredeligt og godmodigt barn, der havde gået i pogeskole og lært godt at læse i bog, "men det Læste er strax forsvunden, hun skriver paa Tavle". I spørgsmål 21 skulle den formodede årsag til hendes nuværende tilstand angives. Præst og læge var enige om, at den "Ormekrampen", hun havde haft i 2.-3. leveår, var årsag hertil. Ormekrampe er indvoldsorm, som i 1800-tallet var et udbredt problem.

Endvidere ønskede man oplysning om almuens levemåde på lokaleggen, og om der *"gjøres (...) hyppigt Misbrug af spirituøse Drikke overhovedet og i Barnets Familie i Særdeleshed"*. Sognepræst Smith noterede, at drikfærdigheden blandt almuen i Stege var mindre hyppig på grund af mønboernes *"større Velstand og rigelige Føde"*. Forældrene var ædruelige folk, men farfaderen og farbroderen havde nok været temmelig hengiven til drik. Endelig skulle det oplyses, om det var sædvane på egnen *"at berolige spæde Børn med Brændevin eller med Lægemedler som indeholde Opium eller andre søvndyssende Substantser? Har noget saadant Middel været benyttet i dette Barns spæde Alder?"*. Hertil kunne både præst og læge svare: Nej.

Marie blev optaget på Gammel Bakkehus i december 1855. 1 maj 1864 blev hun overført til den nyoprettede pelejeafdeling for de elever, der *"have viist sig uimodtagelige for yderligere Udvikling og derfor maae ansees for uhelbredelige"*. Maries ophold på Gammel Bakkehus blev imidlertid kort, og i april 1871 døde hun, kun 27 år gammel.

Kilder til dagligdagen

Arkiverne indeholder også oplysninger om dagligdagen på institutionen. Mange steder har man ført en dagbog, hvor stort og småt om livet på institutionen blev optegnet. Dagbogen fra Blindeinstitutets forskole på Røsnæs fra foråret 1916 viser, at søndag den 5. marts holdt man fastelavn, hvor de store piger spillede en af dem selv forfattet komedie. Bagefter var der *"Lotteri om Smaating, som var gemt fra Julen"*. Fastelavnsmandag bød på opvisning, tøndeslagning og om aftenen bal. Eleverne fra de ældste klasser var klædt ud i forskellige dragter og dansede "Nationaldanse". Den 2. april havde

skolen besøg af fire blinde kunstnere, Chr. Kjellerup, Aksel Agerby, Karl Mathisen og frk. Melchior, som bl.a. spillede udvalgte kompositioner af Lauritz Lauritzen. *"Alt i alt et meget fornøjeligt Besøg"*. I maj var der den 12. og 13. årsprøver i religion, dansk, anskuelse, regning, vers og fortælling, håndgerning, sangleg, gymnastik og dans. Eksamen overværede af en norsk blindelærer, kammerherre Kragh og *"Hs. Exc. Geheimeraad Goos"* m.fl. Der er tale om tidl. justitsminister C. Goos, formand for Blindeinstituttet.

Også de trykte kilder kan give righoldige informationer, for eksempel kunne årsberetningen fra Gammel Bakkehus berette om Christines skolegang. Årsberetningen 1865-1867 fra Døvsstummeinstituttet fortæller os ikke blot om undervisningen, men tillige om dagligdagen. Om børnenes senge hed det, at de var forsynede med krølhårsmadrasser; om sommeren havde eleverne to uldne tæpper, men om vinteren tre, og sovesalene blev opvarmet, *"naar det er Frostveir"*. Desuden kan vi læse om *"Elevernes Fornøielser"*, som havde bestået i en årlig skovtur, besøg på zoologiske museer og i Zoologisk Have. *"Hvert Aars ældste Classe besøgte Rosenborg Slot og flere af vore Museer. Foruden at more Eleverne gavne disse Udflugter ved at udvide deres Kundskaber og deres Færdighed i Sproget. Lærerne samtale med dem om det Sete og lade dem opskrive det"*. I julen havde man haft juletræ, og eleverne havde fået julegaver. Endelig havde Hans Majestæt Kongen glædet eleverne med tre festmåltider, første gang ved kongeparrets besøg på instituttet i marts 1866, dernæst på prinsesse Dagmars bryllupsdag (hun blev gift med den russiske kronprins) og endelig på kongeparrets sølvbryllupsdag i maj 1867.

Både på Blindeinstituttet, Døvsstummeinstituttet og Gammel Bakkehus fik eleverne undervisning i skolefag og blev givet en erhvervsmæssig uddannelse. Undervisningen i fag som tegning, regning og værkstedsarbejde var lagt an på at skulle være eleven til hjælp i hans fremtidige liv. Tegning kunne f.eks. være den fremtidige snedker en god hjælp, når han skulle lave et møbel, mens et regnestykke kunne være udregning af priser. Hvis 1 alen klæde kostede 4 rigsdaler, hvor meget kostede så 20 alen 3 kvarter? Desuden blev eleverne oplært i et erhverv, der var foreneligt med deres handicap. På Blindeinstituttet uddannede man eleverne til f.eks. børstenbinder eller rebslager,

mens eleverne på Døvstummeinstituttet blev skomager, snedker eller skrædder. En undersøgelse fra 1886 viste, at af 263 døvstumme mænd var de 192 beskæftiget som netop skrædder, skomager eller snedker. For pigernes vedkommende blev det enten til syerske eller tjenestepige.

Døvstum fandt sin tilkommende på Døvstummeinstituttet

I Døvstummeinstituttets eksamensprotokol for 1845 finder vi øverst på eksamenslisten Ole Bruun Stampe. Stambogen over elever oplyser, at han var født 20. august 1829 som søn af husmand Carsten Bruun Stampe og Johanne Olsdatter i Gladsaxe ved København. Han blev optaget i oktober 1839, samme år som instituttet flyttede til Kastelsvej. Sognepræsten Grundtvig havde oplyst, at *"Drengen (er) ikke født døvstum, men har faaet sit nuværende Tilfælde i en Skarlagensfeber for omtrent 3 Aar siden. – Hverken hans Forældre eller nogen af hans Paarørende ere eller have været døvstumme"*. Ved eksamen i maj 1845 klarede han sig godt: Mg i evner, flid, bibelhistorie, tavleregning og Ug i lærebog, sprogfærdighed, historie, geografi og hovedregning. Han blev derefter konfirmeret i Trinitatis Kirke 28. maj 1845 og afgik fra instituttet 8. august. På instituttet havde han lært skomagerhåndværk og blev derfor sat i lære hos skomagermester Madsen i Kronprinsessegade i København.

På Døvstummeinstituttet fulgte man de udgåede elever, indtil de fyldte 25 år. Protokollen over disse elever viser, at Ole 1845-1850 stod i lære og blev svend Skt. Hansdag 1850. I årene 1851-1852 var han skomager på hjemegnen, men flyttede i 1853 til Aalborg og blev skomagersvend der. Grunden til, at han flyttede så langt hjemmefra, finder vi i "Anmærkninger", hvor vi kan læse, at han i 1860 blev gift med den døvstumme Lotte Sophie Jakobsdatter fra Kollerup Sogn i Thisted Amt i Nordjylland. Ved Lotte Sophie er der tilføjet "No 23". Dette nummer henviser tilbage til instituttets stambog over elever, hvor vi kan finde oplysninger om Lotte Sophie. Hun var født 22. januar 1830 i Kollerup Sogn, hvor faderen var husmand. Hun blev optaget i instituttet samtidig med Ole, blev konfirmeret og afgik

samtidig med ham i 1845. På instituttet er fundamentet til deres forhold utvivlsomt lagt, men det blev en lang forlovelse. Protokollen over udgåede elever oplyser os, at hun 1845-1860 var hjemme hos forældrene og ernærede sig som syerske. Først i 1860 flyttede hun hjemmefra, idet hun og Ole jo blev gift.

Tidligere elever senere i livet

Også på Blindeinstituttet valgte forstander 1858-1905 Johs. Moldenhawer at følge eleverne, efter at de var udgået fra instituttet. En af disse var Carl Harpsøe. Han var født i Stege på Møn 1843 som søn af glarmester S.A. Harpsøe og Johanne Pedersdatter. Carl, der var blind fra fødslen, blev optaget i Blindeinstituttet i august 1853 og fik her ni års undervisning. I oktober 1862 kunne han forlade instituttet efter endt undervisning og oplæring som rebslager. Ved hjælp af protokollerne over afgåede elever er det muligt at følge ham 40 år derefter. Carl tog ophold hos en onkel i Stege, men det gik ikke så godt med fortjenesten, og kommunen anbragte ham hos rebslager Broholm. Carl kunne ikke spinde sammen med de seende og blev derfor sat til dels groft arbejde, dels håndlangerarbejde. I 1864 flyttede han til København for at arbejde sammen med andre tidligere elever fra Blindeinstituttet, men igen var den ringe indtjening et problem, og i 1868 måtte Carl vende tilbage til Stege.

I 1870'erne arbejdede han hos Broholm og senere dennes søn, inden han i 1880'erne blev svend hos rebslagermester Ekmann i Fåborg. I 1887-1888 noterede Moldenhawer, at Carl ønskede at nedsætte sig som selvstændig, eventuelt i Jylland, men i 1899 vendte Carl tilbage til Stege og arbejdede som måttemager. Tanken om at blive selvstændig havde dog ikke forladt ham helt, og han bad derfor Stege Byråd om økonomisk støtte, men i denne retning gik byrådets planer ikke. De tilbød ham at komme i kurvemagerlære hos en blind mand på Møn, hvilket Carl afslog. I 1903 noterede Moldenhawer, at Carl havde nedsat sig som måttemager i Jylland. Derefter er hans skæbne ukendt.

Indberetninger om blinde og døvstumme

En anden vigtig kilde til blinde og døvstummes liv uden for institutionerne og til at følge dem efter skolen er indberetninger. Allerede i 1821 og 1834 pålagde regeringen præsterne at indsende årlige lister over døvstumme og blinde personer. Døvstummeinstituttet og Blindeinstituttet anvendte nemlig disse lister til at danne sig et overblik over antallet af potentielle elever og til at udvælge kommende elever, og det var derfor vigtigt at stå på listen. I juli 1837 fik Frederik 6. en ansøgning fra husmand Søren Rasmussen Bruus i Terdrup, Randers Amt i Nordjylland, om at få sin 13-årige datter Inger Marie optaget i Blindeinstituttet. Hun var hidtil blev nægtet optagelse, fordi hun netop ikke stod på de årlige lister på grund af en fejl fra præstens side, muligvis fordi hun var svagsynet og dermed ikke ganske blind. I november 1837 bevilgede bestyrelsen hende en elevplads.

Der er i dag bevaret indberetninger om døvstumme 1822-1878 og om blinde 1835-1870. Indberetningerne skulle indeholde følgende oplysninger: navn, alder, forældrenes navn og kår, sjæls- og legemsbeskaffenhed, om handicappet var medfødt eller senere erhvervet, og af hvem den handicappede blev forsørget. Tager vi døvstummeindberetningen for 1860 fra Gelsted-Rørup sogne på Vestfyn, kan vi læse om en af pastoratets døvstumme, Alexander Rasmussen på 60 år, at han var *"temmelig urolig, egensindig og stundom skadefro og der maa holdes et Tyende til at passe ham"*, og at han *"Udretter saa at sige intet til Nytte"*. Den 42-årige Emil August Mai var derimod *"velsindet og ordentlig"* og nød ingen offentlig understøttelse, men ernærede sig selv som skomager. Det oplyses også, at han kom hjem fra Døvstummeinstituttet 23. maj 1834, og med den oplysning kan vi gå til instituttets stambog over elever og finde flere informationer om ham.

Privat forsorg

Ved siden af de statslige institutioner eksisterede der en række private særforso rgshjem, blandt andet Kjæde-Ordenens arbejds- og forsørgseshjem for blinde, oprettet i 1825. Oprindeligt var hjemmet for begge køn, men fra 1860'erne optog man kun kvinder. Ifølge Love

for Lemmerne i Forsørgelses- og Arbejdsanstalten for Blinde fra 1867 kunne blinde kvinder, der havde lært et håndarbejde, optages. De ville få *"Huus, Føde, Klæder, Fodtøi, Vask og Varme samt Medicin og Pleie i Sygdomstilfælde"*; til gengæld for dette skulle kvinderne arbejde for Blindehjemmet. Det drejede sig om spind, strikning, hækling, børstenbinderi, stråfletning og syning.

"Høj, net Dame, dannet Væsen"

Arkiverne indeholder også oplysninger om personalet på institutionerne. I 1898 skulle en lærerindestilling på Gammel Bakkehus besættes, og der indkom en række ansøgninger, heriblandt fra den 23-årige Elisabeth Nyholm. Hun havde 18 år gammel taget privatlærerindeeksamen på Femmers Kvindeseminarium og derefter været lærerinde for tre børn på gården Christiansminde på Lolland 1893-1895. Hendes arbejdsgiver, S. Jochumsen, skrev meget rosende: *"Denne Gerning udførte Frøkenen til vores fulde Tilfredshed, idet Børnene ved Examen viste sig at være vel underviste, hun er en dygtig Pige, forstaar at holde passende Disciplin og dog at erhverve sine Elevers Kjærlighed. Da hun ved Siden heraf er fordringsfri og omgængelig, kan vi kun paaskjønne hendes Virksomhed her i Hjemmet"*. I november 1896 tog Elisabeth så skolelærerindeeksamen og bestod med 1. karakter. Derefter blev det til 1½ år som lærerinde i Horsens i Jylland.

Foruden at indsende en ansøgning var hun og de andre ansøgere til samtale på Gammel Bakkehus, og på ansøgningerne har forstanderen E.V. Rolsted noteret sit indtryk. Om Elisabeth står der: *"Ser sund og frisk ud, gør et meget tiltalende Indtryk"*, mens en anden ansøger var en *"høj, net Dame, dannet Væsen"*, noget man lagde megen vægt på. I anstaltens første statutter stod der, at *"Det quindelige Opsyn i Anstalten anbetroes en christelig sindet dannet Kone"*, og det var en forudsætning, at ansøgerne kom fra hjem, der havde givet dem en *"god almen Dannelse"*. En tredje ansøger gjorde *"et godt Indtryk; hun ser sund og frisk ud, men tilstaar af og til at lide af ret heftig nervøs Hovedpine"*. Elisabeth fik stillingen og var lærerinde frem til 1904.

Methea Hoffmann var lærerinde på Blindeinstituttet 1883-1920.

I sine pensionistår udarbejdede hun biografier over de 70 personer, der havde været ansat på instituttet 1858-1925; kun en lærerinde samt to sløjd- og fritidslærere mangler i biografierne. Biografierne rummer udover personalhistoriske fakta småanekdotiske beskrivelser og personkarakteristika. Ved en del af biografierne er der tillige foto vedlagt. En af de portrætterede var Frederik Kyster (1830-1911), der lærte eleverne skomageri fra 1881. Methea karakteriserede ham som en dygtig lærer, *"meget afholdt af Eleverne og et godt Exempel for dem med Hensyn til Flid og Omhyggelighed (...) Han var et lunt, stille gemyt"*.

Andre relevante arkiver

Udover særforsorgens arkiver kan man også finde oplysninger om handicappede i en række andre arkiver. Her tænkes især på fattigvæsenets arkiv, som findes i pastوراتskivet og fra 1841/1867 i kommunearkivet. For eksempel vil vi kunne finde flere informationer om Carl Harpsøe i Steges kommunale arkiv, ligesom de blinde og døvstumme personer, der nævnes i indberetninger, vil kunne findes i fattigprotokoller og sognerådets forhandlingsprotokoller, når de skulle have til dagen og vejen. De lokale administratorer af fattigvæsenet har dog nok mere haft kommunens økonomi for øje end de handicappedes behov, især hvis det drejede sig om meget handicappede og dermed "udgiftstunge" personer.

I Skjoldborg-Kallerup Pastorat ved Thisted i Nordjylland måtte man i 1816 overtage forsørgelsen af to unge piger, hvoraf den ene var krøbling, den anden sindssvag. Da udgifterne til vagthold til den sindssvage pige sluttede op mod halvdelen af fattigvæsenets samlede udgifter, anskaffede man sig en dårekiste, hvori pigen kunne spærres inde, når hun fik sine anfald – og derved sparede man udgiften til vagtholdet. Formodentlig har der været tale om en ganske lille celle opført i forbindelse med et fattighus.

Tag på museum

Hvis man vil vide mere om de enkelte institutioner og handicaps for at få flere oplysninger, er der skrevet en række bøger om de forskellige særfororgsinstitutioner, jf. litteraturlisten. Endelig er der også i de seneste årtier skudt en række handicaphistoriske museer op, som oftest i tæt tilknytning til institutionen. Om museerne kan man læse i *Handicaphistorisk Tidsskrift* 5 (2001).

Udvalgt litteratur om dansk særfororg

Historisk Selskab for Handicap og Samfund (HSHS) har siden 1987 udgivet *Handicaphistorisk Tidsskrift* (1987-1992 med titlen *Handicaphistorie*, 1993-1998 *Handicap & Samfund*)

Hørehandicappede

- C. Goos: *Det kongelige Døvstumme-Institut i København 17. April 1807 – 17. April 1907*, 1907, 436 s.
- Jan William Rasmussen: *Den kongelige Døvstummeskole i Nyborg 1891-1991 Nyborgskolen*, 1992, 124 s.
- E. Forchhammer: *Statens kostskole for døve i Fredericia 1880 – 22. marts – 1955*, 1955, 126 s.
- Asger Holm: *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*, 1983, 245 s.
- Sven Gudman, og Karvig Rasmussen: *Et kig ind på Arbejdshjemmet for Døvstumme Piger*, i: *Handicaphistorie* 1990 s. 53-64

Synshandicappede

- Niels Strandsbjerg: *Blindeinstitutioner i Danmark ca. 1858-1970. Arkivregistratur*, 1992, 110 s.
- Christian Larsen: *Til gavn for menneskeheden og fædrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindefororg gennem 225 år*, 2002, 160 s.
- *Statens institut for blinde og svagsynede i København 1858 - 5. november - 1958*, 1958, 224 s.
- Niels Strandsbjerg: *Refsnæsskolen. Institut for Blinde og Svagsynede Børn og Unge i Danmark. 100 års jubilæum*, 1998, 112 s.
- Folke Johansen: *Sådan fik danske blinde et skriftsprog. En historisk oversigt*, 1986, 239 s.
- Vald. Påske: *Med klodser, kugler og taster. Om undervisning af blinde i regning gennem tiderne*, 1991, 122 s.

Sprog- og talehandicappede

- Steen Fibiger: Talepædagogikkens rolle i skolens specialundervisning, i: *Handicaphistorisk Tidsskrift* 2000, nr. 2, s. 75-87
- H. Bering Liisberg: Statens Institut for Talelidende 1898-1948, i: *Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme* årg. 10 (1948) s. 75-107
- Knud Rasmussen (red.): *Taleinstituttet i Århus 1937 – 50 år – 1987*, 1987, 91 s.

Psykisk udviklingshæmmede

- Nete Balslev Wingender: "*- Drivhuset for den sygnende Plante! -*". *Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902*, 1992, 392 s.
- Torben Hvam m.fl.: *Ebberødgårds historie*, 1994, 150 s.
- Poul Duedahl: *Billeder fra en anden verden. Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1999*, 1999, 128 s.
- Edith Mandrup Rønn: "*De fattige i ånden -*". *Essays om kultur, normalitet og uformuft. En etnologisk undersøgelse af praksis inden for dansk åndssvagevæsen og -forsorg ca. 1840-1990. Med eksempelmateriale fra den tidligere åndssvageanstalt i Ribe*, 1996, 432 s.
- Birgit Kirkebæk: *Da de åndssvage blev farlige*, 1993, 400 s.
- Birgit Kirkebæk: *Defekt og deporteret. Ø-anstalten Livø 1911-1961*, 1997, 268 s.
- Birgit Kirkebæk: *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*, 2001, 365 s.
- Birgit Kirkebæk: *Lefterdig og løsagtig – kvindeanstalten på Sprogø*, 2004, 324 s.

Christian Larsen, f. 1974 er cand.mag., arkivar i Rigsarkivet i København. Han har bl.a. skrevet: *Til Gavn for Menneskeheden og Fædrelandet. Kjede-Ordenen og dens blindforsorg gennem 225 år*, 2002, om danske handicaparkiver i *Personalthistorisk Tidsskrift* 2002 nr. 2 s. 227-244 og om valget af et dansk blindalfabet i *Handicaphistorisk Tidsskrift* nr. 8, 2002, s. 43-53. (cla@ra.sa.dk)

Hur tecknas dövhistoria

Av Rut Madebrink

Vid något tillfälle hörde jag att vår ordförande Bengt Lindqvist hade berättat att han en gång råkat nudda vid en annan person. Denne skulle ha frågat: *"Ser du inte?"* Då skulle Bengt ha vänt sig om och sagt: *"Nej, jag är blind"*.

Nu var det en gång så att en person som försökte ta sig fram i en folksamling råkade stötas till en döv man och blev irriterad. Han sa då: *"Hör du dåligt?"* Vederbörande vände sig då om och sa: *"Nej, jag är döv"*.

En sådan historia går ju inte hem, men vem är egentligen döv, och vilka talar jag om i ett inlägg om dövas historia? Jag avser barndomsdöva vars förstaspråk är teckenspråk, men dessutom alla de som oavsett hörselnedsättningens grad känner sig hemma bland döva. Många som tidigare hört och föredrar att kommunicera på teckenspråk anser sig socialt döva med identitet bland barndomsdöva, även om de kan tala.

Döva som delkultur

I vissa sammanhang har döva hävdad att de utgör en etnisk minoritet i kraft av en egen kultur och teckenspråkets roll. Begreppet etnicitet har fram till idag förbundits med kulturellt främlingskap eller grupper i minoritetssituation. Sociologen Alexandra Ålund har i ett nyligen publicerat arbete understrukt, hur problematisk gränsdragningen blir i det mångkulturella samhället. Att ringa in eller dra gränser kring dövvärlden som etnisk minoritet låter sig heller inte så lätt göras. Vart hör döva som fått fungerande cochlea implantat och kan välja att höra bland hörande eller stänga av tekniken i teckenspråkiga sammanhang.

Enligt etnologen Ulf Hannertz teorier präglas minoritetsgruppernas förhållande till det omgivande samhället av ett spänningsförhållande mellan dess periferi och centrum. Minoritetskulturen strävar mot centrum och söker därmed tillhörighet samtidigt som samhällscentrum d.v.s. dess maktcentrum söker ta till sig de olika delkulturerna.

Kanske kan man se dövhistoria växa fram ur ett sådant spänningsförhållande där det ständigt händer något. Den stora förändringsprocess som vi egentligen vet något om kom i gång då man försökte undervisa döva i slutet på 1700-talet. Manillaskolan öppnades 1812 för undervisning av blinda, utvecklingsstörda och döva och blev därmed den första skolan i landet för barn med funktionshinder. Så småningom blev den en skola för barndomsdöva och dövundervisningen organiserades och omorganiserades och förändringsprocessen fortsätter.

Länge svarade dövskolan med sina lärare och präster för det enda sociala stöd som fanns att få för döva. Dövlärarna fick utöver folkskollärarexamen en tvåårig specialpedagogisk tilläggsutbildning redan under 1800-talet. Öronläkare fanns relativt tidigt, men först med audiologins frammarsch efter andra världskriget utvecklades den breda audiologiska kompetensen och flera huvudmän kom in på arenan. Det blev allt mer komplicerat att göra en gränsdragning mellan döva och andra hörselskadade

Allt eftersom kunskapernas ökade och de olika behoven kunde påvisas bildades nya expertgrupper och tjänster. Jag tycker mig rent av se många olika delkulturer av experter som mer eller mindre har historisk anknytning till den tidigare enda resursen för döva, nämligen dövskolan. De har alla sin historia.

Att Teckna Dövhistoria

Hur tecknas då dövhistoria? Skulle jag fråga en döv person så skulle svaret bli två enkla tecken och om jag går vidare och frågar vad som skrivits, eller tecknats ned skulle svaren variera. Vad som främst skulle skilja dem från annan historieskrivning, tror jag, är att döva med några få undantag inte själva skriver sin historia. Det görs av hörande och dövvärlden och enskilda döva blir deras objekt. Vis-

serligen kan dövas historia dokumenteras på teckenspråk med hjälp modern TV—teknik men det skrivna ordet ändå är den hittills säkraste dokumentationen av dövhistoria, om den ska bli känd av både döva och hörande.

Om berättandet

Den kände journalisten och författaren Göran Rosenberg utkom år 2003 med en essä om plikten, profiten och konsten att vara människa. I mina funderingar kring dövas liv, villkor och dövas historia, tyckte jag mig i Rosenbergs essä tydligare se sambanden mellan människor och med det förflutna, nuet och framtiden. Med utgångspunkt i den lott vi givits i livet, blir vi alla delaktiga i det stora berättandet från generation till generation. Han skriver bl. a.:

Medvetenheten om lotten är rimligen vad som skiljer människan från andra djur. Medvetenheten om det liv som föregår oss och det liv vi lämnar efter oss. Medvetenheten om axlarna vi står på, minnena vi ärver, historien vi delar, döden vi inte undkommer. Medvetenheten om att våra liv är länkar i en kedja av andra liv. – Vi är alla berättade och vi berättar alla vidare.

Om det nu ingår i lotten att vara barndomsdöv, hur ser då möjligheterna ut att ta emot föregående generationers berättande och vara en fortsättande berättare. Blir det kanske så att dövas levande berättande stannar inom den teckenspråkiga världen? Växlingen mellan teckenspråk och talspråk eller skrift är ingen enkel procedur. Det komplicerar utan tvekan möjligheterna att teckna dövas historia. FÖR VI MÅSTE JU BERÄTTA!

Döva berättar

Trots att det skrivna ordet är dövas andraspråk har döva stor tilltro till det, vilket syns bl.a. i de många tidskrifter som dövföreningarna sedan länge givit ut. De finns omsorgsfullt bevarade och är en källa av stort historiskt värde liksom jubiléumstidskrifter och minnesböcker.

er. Dövtidningen som är Sveriges Dövas Riksförbund språkrör har utkommit i över 100 år, men det är ont om döva författare. Ulla-Bell Thorins självbiografiska böcker väckte stor uppmärksamhet även utanför dövvärlden. När förre ordföranden för Sveriges Dövas Riksförbund Lars Kruth skrev om kampen för teckenspråket känner döva igen sig och ser den långa historien som en segerrik kamp.

Dövas historia handlar till stor del om undervisningen och dövskolornas roll för dövas utbildning. Detta har bl. a. omvittnats i ett unikt dokument, som jag stötte på för några år sedan. En elev vid Manillaskolan i mitten av 1800-talet, Julius Dalmer hade sparat en dagbok efter skoltidens slut och fortsatt att skriva om sitt liv i samma bok. Jag intervjuade hans dotter år 1991, då 98 år gammal, och fick låna boken. Den är nu föremål för bearbetning av dotterdottersonen, som visade sig vara Göran Skytte som nu arbetar på en bok om denne märklige man, Julius Dalmer. Hans bevarade gamla dagbok bär vittne om en döv mans levnadsöde för över 100 år sedan. Den visar också dövskolans betydelse för en enskild svensk döv medborgare under senare delen av 1800-talet.

Det främsta skälet till att Svenska Dövhistoriska Institutet (SDHI), grundades år 2002 var just att söka ta tillvara och levandegöra det dövhistoriska arv, som man ser försvinna.

Hörande berättar också

Mycket som skrivits eller publicerats om döva och dövas historia är som redan sagts skrivet av hörande och för lärare och andra yrkesgrupper med anknytning till döva. En märkelig dokumentation är Nordisk tidskrift för hörsel- och dövundervisningen från 1898 och Tidskrift för Döfstumskolan, utgiven första gången 1879 i Sverige. Samtliga nummer finns i SDHI:s bibliotek och arbete pågår att lägga samtliga titlar och författarnamn i en ny databas.

En annan dövhistorisk publikation utkom 1900 under titeln Grunddragen af döfstumundervisningens utveckling i Sverige. Den var ett av de mest omfattande svenska dövhistoriska dokument som dittills skrivits. I inledningen anför han bl. a. att *"den döfstummes världs-historia är en skriftlig sammanfattning av de öden, den döfstumme*

genomlevat på vår jord under mänsklighetens historiska åldrar". Han ansåg också att denna historia till största delen fylls av dövstumundervisningens utveckling och organisation, men han redovisar också tidens syn på "den döve" från vad Nyström kallar "uråldern, den grekisk-romerska tidsåldern, katolicismens ålder och den nuvarande eller dövstumundervisningens tidsålder".

Även om de arbeten som jag här nämnt är av stort intresse för den historiskt intresserade, så vållar det vissa svårigheter att sätta sig in i det synsätt som rådde för 150 år sedan.

Under senare år har flera intressanta avhandlingar med anknytning till dövhistoria publicerats. Det kan röra sig om diskursen kring dövfrågorna, teckenspråkiga döva, pedagogiska metoder eller utvecklingen av dövundervisningen från förskola till högre utbildning. Dövhistoria smyger sig in i allt flera akademiska grenar!

Dövhistoria i en annan skepnad är Joanne Greenbergs roman "I detta tecken" från 1970 som skildrar en döv familjs svårigheter att ta sig fram i den hörande omvärlden. Främlingskap och missförstånd ger huvudpersonerna ett miserabelt liv i yttersta fattigdom, som de ändå klarar upp. Teckenspråket förklarar och håller dem samman inför både talets och det tryckta ordets otillgänglighet.

En helt annan bild får man av Carl-Johan Vallgrens bok *Den vidunderliga kärlekens historia*. Att i en fantasifull berättelse om en döv dvärg med oestetiskt och frånstötande yttre få dövheten att spela en central roll kan också bli ett stycke dövhistoria med mycket kärlek, hopp och tro. För läsaren utför han underverk när han t.o.m. lär sig spela orgel med fötterna och lära sig teckenspråk vid dövskolan i Paris. Att Vallgren låter denna den vidunderliga kärlekens budbärare vara döv visar en otrolig fantasi och berättarglädje, samtidigt som han råkar sprida litet kunskap om dövhet och dövas historia. Han är väl påläst!

Romaner som dessa ger intressanta och lärorika beskrivningar av enskilda dövas liv. Allmänna arvsfonden har under senaste åren givit stöd åt forskning som ger kunskap om döva människors levnadsöden, både till Svenska Dövhistoriska Institutet (SDHI) och Sveriges Dövas Riksförbund.

Sammanfattning

När dövas historia filtreras genom hörande berättare kan den sannerligen bli varierad, beroende på vilken läsekretsen kan tänkas bli. Det gäller förstås handikapphistoria i allmänhet, men jag tänker själv på en del avhandlingar som under senare år presenterats vid olika fakulteter vid våra universitet.

Sammanfattningsvis borde dövhistoria omfatta berättande och forskning om å ena sidan enskilda dövas liv likaväl som den avgränsade delkulturen. De många olika grupperingarna – kanske delkulturer- som t.ex. lärare, präster, kuratorer, psykologer etc är också av betydelse för dövhistorisk forskning. Det dövhistoriska rummet kan lika gärna ligga i en dövskola, på ett ålderdomshem, i en dövförening eller i en döv familjs hem. Det tål att fundera på hur vi egentligen ska kunna hantera och på ett rimligt sätt berätta utifrån de många teorier som står till buds?

Själva grunden för all dövhistoria måste ändå ligga ett klart medvetande de svårigheter som den hörande majoritetens värld har när det gäller att förstå dövas levnadsvillkor. Den som hör kan ju aldrig stänga av hörseln och tänka efter hur det är att vara döv. Kan inte bli av med sin omgivning, ofta påträngande men ändå så osynliga ljudvärld. Dövhistoria kan, menar jag, heller inte bli trovärdig utan att kopplas samman med de grundläggande levnadsvillkor som skiljer döva från hörande.

För att återgå till Göran Rosenbergs dagsaktuella inlägg om konsten att vara människa i dessa dokusåpornas tid, så måste ju också dövas historia berättas, tecknas och nedtecknas. Den behöver kanske inte vara lika fantastisk som Vallgrens döve dvärgs eller Joanne Greenbergs döva familjs, men dövhistoria verkar att bli allt mer spännande och ganska speciell.

Vi måste alltså fortsätta att berätta, teckna och nedteckna!

Litteraturförteckning

- Fredäng, P. 2003 Teckenspråkiga döva. Förlags SB Gondolin Stehag
- Greenberg, J. 1970 In this Sign. London
- Hannerz, U. 1989 Culture between Center and Periphery, Ethnos 1989:3-4, Stockholm
- Jakobsson, K. 2000 Retoriska strider. Konkurrerande sanningar i dövvärlden. Lund
- Nyström, A.F. 1900 Grunddragen av döfstumundervisningens utveckling. Örebro
- Rosenberg, G. 2003 Plikten, profiten och konsten att vara människa, Stockholm
- Thurén, L 1983 Döva i Sverige- en delkultur? Stockholm mångfald och gränser. Carlssons bokförlag Stockholm
- Vallgrén, C.J. 2002 Den vidunderliga kärlekens historia Falun
- Ålund, A. 2000 Etnicitetens mångfald och mångfaldens etniciteter.(Olsson: Etnicitetens gränser och mångfald).

Rut Madebrik, dövlärarex 1949. Studier i språkvetenskap och etnologi. F.d. rektor vid Manillaskolan i Stockholm. Div. Artiklar och rapporter från 40-årigt arbetsliv (rut.madebrink@telia.com).

Handikapphistoriska Föreningen. Handikapphistoriskt Center

Av projektledare Kristina Söderlind Penton

Handikapphistoriska Föreningen är en liten förening som helt bygger på ideella krafter. Föreningens medlemmar, enskilda och organisationer, har alla ett intresse av att dokumentera och för framtiden bevara historien om hur människor med funktionsbegränsningar levt sina liv, vad som påverkat deras livsvillkor, vilka insatser samhället erbjudit och, inte minst, handikapporganisationernas påverkan av samhällsutvecklingen.

En rad aktiviteter har genomförts sedan 1978, då föreningen bildades. Konferenser och seminarier har hållits, böcker har givits ut och ett viktigt opinionsarbete har bedrivits. Bland annat arbetade föreningen under flera år med att få till stånd ett handikapphistoriskt museum. Trots mångas engagemang och stöd gick inte dessa planer att genomföra.

Föreningen sökte då stöd från Allmänna arvsfonden för att genomföra en förstudie till ett större projekt. Tanken var att undersöka möjligheten att bygga upp ett Dokumentations-, informations- och kunskapscenter inom det handikapphistoriska området. Förstudien resulterade i ytterligare en ansökan till arvsfonden om bidrag till ett längre projekt med målet att påbörja uppbyggnaden av ett Handikapphistoriskt Center.

Hur skulle ett sådant Center se ut och vilka uppgifter skulle det ha? Vi ville bevara historien om funktionshindrades liv och livsvillkor, som ett kulturarv, och göra det tillgängligt. Vi ville skapa en samlad information och kunskap om det som redan finns i skrifter, berättelser, arkiv, bilder men också tillföra nytt källmaterial genom intervjuer och genom att samla livsberättelser. Vi ville göra de svenska handikapporganisationerna mer uppmärksamma på vikten att ordna sina arkiv och uppmärksamma sin historia. Vi ville öppna för

samarbete med museer, arkiv, skolor och organisationer. En mycket viktig uppgift är också att delta i opinionsbildningen för att funktionshindrades historia ska bevaras och göras synlig. Tanken på ett handikapphistoriskt museum hålls levande.

Ett yttersta syfte är förstås att öka intresset för handikapphistoria bland forskare, studerande, medierna, allmänheten och inom handikapprörelsen. Vi vill verka för alla människors lika värde och främja samtal och reflexion om värderingar, tolerans och mänskliga rättigheter utifrån ett historiskt perspektiv. Historisk kunskap är det vi använder, medvetet eller omedvetet, för att tolka, värdera och fatta beslut. Kunskap om det som varit, kan ge en djupare förståelse för människors levnadsvillkor och livsöden och bidra till att förhindra fördomar, myter och stereotypa föreställningar.

Vi drömde om att kunna skapa något liknande Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, Kvinnohistoriska Samlingarna eller Arbetets museum. Men vi förstod att det gällde att vara realistisk och försöka bygga upp något bra, som också hade praktiska och ekonomiska möjligheter till en fortsatt framtid efter projekttidens slut. Det stod ganska snart klart att det mest realistiska var att skapa något som, till stor del, skulle kunna finnas allmänt tillgängligt på Internet.

Vi fick medel från arvsfonden. Ett projektkansli upprättades, med så småningom tre anställda, Louise Högberg, Pia Heidrich och jag själv.

Vad var då vår ambition från början?

Bland annat ville vi:

- Ge de centrala handikapporganisationerna stöd i dokumenthantlings- och arkivfrågor.
- Samla information om det källmaterial som finns i arkiv och samlingar.
- Ge information om böcker (även skönlitteratur), artiklar, tidskrifter, avhandlingar, uppsatser m.m. med handikapphistoriskt intressant innehåll.
- Bygga upp en databas med foton och andra bilder.
- Samla enskildas livsberättelser.

- Ge ut en tidskrift, ordna seminarier och utställningar, ge ut egna skrifter och material för skolor samt etablera kontakter, även internationellt.

Vad har hänt hittills?

Alla handikappförbund (drygt 50 st) har fått erbjudande om hjälp med sina arkiv. Vi vet att förbunden är mycket upptagna med de handikappolitiska dagsfrågorna och inte anser sig ha tid att syssla med sitt historiska material. Men forskare och andra måste, i framtiden, kunna få fram fakta om hur organisationerna arbetade med handikappolitisk påverkan. Den historien måste finnas ordnad, bevarad och tillgänglig. Handikapprörelsen har påverkat den svenska samhällsutvecklingen och det måste göras synligt.

Många centrala handikappförbund har, inom projektets ram, fått hjälp att lägga upp rutiner för dokument- och arkivhantering. De har också fått handgriplig hjälp att ordna sina arkiv efter de arkivplaner som tagits fram. Förbunden har även erbjudits kurser i både dokument- och bildhantering.

Ett studiematerial om arkivhantering har skrivits, som, i första hand vänder sig till, alla landets handikappföreningar, men som också kan användas av alla andra ideella föreningar. Boken ARKIVERA har kommit ut på Bilda Förlag. Vi kommer också att erbjuda medverkan vid regionala kurser i dokument- och bildarkivering.

Referensdatabas

En referensdatabas är under uppbyggnad. Den ska underlätta för alla som söker handikapphistoriskt material. Med hjälp av datatekniker har vi skapat ett system för registrering och sökning av både text och bild. Referenserna kan bestå av böcker, artiklar, rapporter och avhandlingar, arkiv, museer och organisationer. Vi har i första hand lagt in referenser från perioden 1900 till 1950 och satsar just nu på det mycket tidskrävande arbetet att lägga in arkiv med handikapphistorisk anknytning. Många av dessa arkiv finns inte att söka på nätet, utan vi får ta personliga kontakter med arkivpersonal vid landsting

och kommuner och ibland besöker vi även arkiven. Vi har fått stor hjälp av författaren Bo Andersson med att finna skönlitteratur, dramer m.m. med anknytning till handikapphistoria. Vi har nu några hundra sådana referenser, till stor hjälp för den som vill skriva om hur funktionshindrade har beskrivits i skönlitteraturen.

Foton

En separat del av databasen ägnas foton. Vi har just börjat lägga in foton med handikapphistorisk anknytning. Tanken är göra bilderna synliga för en bred allmänhet men också hjälpa författare att finna bilder att illustrera sina texter med. Det är inget lätt arbete att finna foton, eftersom vi kräver en hel del information om de foton vi lägger in, bland annat ska det finnas bildtext, information om var fotot förvaras och helst även namn på fotografen. Att söka och lägga in bilder i databasen är ett prioriterat arbete nu, under vårt sista projektår. En av oss tre kommer att arbeta mer eller mindre heltid med det.

Enskildas egna livsberättelser

Vi vill ta till vara möjligheten att skapa nytt källmaterial genom att göra intervjuer och be människor att berätta sina livshistorier. För framtida forskning vill vi lämna enskildas erfarenheter av hur det varit att leva med funktionshinder under vår tid. Vi vill t.ex. höra berättelser om hur det varit att växa upp på institution, hur vården har förändrats och kanske gjort livet lättare, hur man upplevt sig själv i förhållande till omgivningen, omgivningens attityder, tillgängligheten i samhället m.m. Vi intervjuar människor med erfarenheter av eget funktionshinder och även anhöriga. Dessa berättelser skrivs sedan ut och förvaras i HHF:s arkiv. Vår förhoppning är att dessa tidsdokument ska utgöra komplement till annat material vid forskning om funktionshindrades livsvillkor.

Nättidningen HANDIKAPPHISTORIA

Det första numret av nättidningen Handikapphistoria har kommit ut. Tidningens abonnenter kommer att få meddelande via e-post att tidningen publicerats. Den kan sedan läsa på skärmen eller skrivas ut, helt eller delvis. Den utgör också medlemstidning för HHF:s medlemmar. Tidningen vänder sig till handikapprörelsen, lärare, elever, studenter, journalister och en intresserad allmänhet. Den ska spegla funktionshindrades liv då och nu. Den kommer att informera om aktuell forskning och försöka väcka intresse till fortsatta studier. Den kommer förstås även att följa vad som händer inom musei- och arkivvärlden och hur funktionshindrades historia uppmärksammas runt om i Sverige och världen. Eva Jansson är redaktör för tidningen.

Handikapphistoria för skolan

Hur ska historien om funktionshindrades liv beskrivas för ungdomar på ett sätt som de kan ta till sig. Det har vi diskuterat. Journalisten Renée Höglin presenterade en ide om en historiebok för högstadiet/gymnasiet om funktionshindrades liv genom tiderna. Hon fick i uppdrag att skriva boken. Det är ingen lätt uppgift och vi väntar med spänning på resultatet.

Möjligheter med ny teknik

Tillsammans med Squid Interactive har vi funderat över hur den framväxande IT-tekniken ska kunna användas för att åskådliggöra och återuppleva t.ex. livet på en institution och samtidigt erbjuda åskådarna/användarna att vara aktiva i kunskapssökandet. Här gäller frågan om det går att hitta en balans i en sådan interaktiv berättelse och göra den sann och levande. Var och en som växt upp på en institution har sin egen berättelse. Många har genom intervjuer berättat om sina erfarenheter. Kan dessa erfarenheter berättas för morgondagens barn och ungdomar på ett sätt som de kan ta till sig? Efter den presentation vi fick tidigare får vi fundera över om vi ska vara modiga och gå vidare med en för många av oss okänd berättarteknik, men en teknik som är känd och accepterad av barn och unga redan idag.

Handikapphistoriskt Center i framtiden

Men centrets uppgifter är så många fler. Vår vision är att centret ska vara en samlingspunkt och ett forum för alla handikapphistoriskt intresserade. Här ska finnas kunskap, idéer, samtals- och samarbetspartner. Centret ska arbeta utåtriktat mot organisationslivet, skolor och universitet, museer, media. Centret ska samla all typ av information som rör funktionshindrade människors livsvillkor i ett historiskt perspektiv. Vi vill att den enskilde funktionshindrades röst ska höras när historia skrivs. Om många röster får vara med och bidra till berättelsen kan man kanske komma närmare sanningen.

Framtiden

Vi har påbörjat arbetet med att söka lösningar; praktiska och ekonomiska, för tiden efter projektets slut. Helst skulle vi se ett särskilt statsbidrag till HHF för att driva centrets verksamhet. Det skulle ge oss frihet att söka samarbetspartners och även fortsätta vårt informella samarbete med handikapprörelsen och andra. Det finns även andra lösningar, som att inordna centrets verksamhet i någon myndighet eller organisation. Här återstår arbete och även oro inför framtiden.

Men vi tycker att vi byggt upp en solid grund och att den fortsatta verksamheten bör kunna fortleva och utvecklas utan särskilt stora ekonomiska insatser från samhällets sida. Vårt center kan bidra med kunskap och insikter till kommande generationer, kunskap som annars riskerar att tappas bort.

Via HHF:s hemsida, www.hhf.se finns ingång till Databasen FUNKHIS, till webbtidningen Handikapphistoria och ett Samtalsforum. Hemsidan innehåller förstås också information om HHF och dess verksamhet samt fortlöpande om verksamheterna inom Handikapphistoriskt Center.

Kristina Söderlind Penton leder projektet Handikapphistoriskt Center. Hon har arbetat inom handikapprörelsen sedan 1979, först hos Handikappförbundens samarbetsorgan, sedan hos Svenska Psoriasisförbundet. Hon har även arbetat med handikappfrågor på Socialdepartementet. (kristina.soderlind_penton@comhem.se)

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra dette blad eller dele heraf er *kun* tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er kort uddrag til brug ved anmeldelser.

